

Het Turkse diasporabeleid in Nederland

Over het perspectief van de
Turks-Nederlandse gemeenschap
en het Turkse diasporabeleid

Christopher Houtkamp
Nienke van Heukelingen
Teun van der Laan
Erwin van Veen

Clingendael Rapport

Clingendael

Netherlands Institute of International Relations

Clingendael

Netherlands Institute of International Relations

Het Turkse diasporabeleid in Nederland

Over het perspectief van de
Turks-Nederlandse gemeenschap
en het Turkse diasporabeleid

Christopher Houtkamp
Nienke van Heukelingen
Teun van der Laan
Erwin van Veen

Clingendael Rapport
April 2023

April 2023

© Netherlands Institute of International Relations 'Clingendael'.

Coverfoto © A woman casts her ballot in the Turkish mosque Eyup Sultan during the general election in Amsterdam East, the Netherlands March 15, 2017. REUTERS

Ongeautoriseerd gebruik van enig materiaal is een inbreuk op copyright, merkrecht, en / of ander recht. Indien een gebruiker materiaal wil downloaden van de website of van enige andere bron gerelateerd aan het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael' of Instituut Clingendael, voor persoonlijk of niet-commercieel gebruik, dan moet de gebruiker alle voorschriften en wetgeving voor copyright, merkrecht of overige gelijklopende kennisgevingen die zijn opgenomen en weergegeven in het oorspronkelijke materiaal in acht nemen.

Materiaal op de website mag worden gereproduceerd of openbaar gemaakt, verspreid of gebruikt voor publieke en niet-commerciële doeleinden, onder de voorwaarde dat Instituut Clingendael duidelijk als bron wordt vermeld. Toestemming voor gebruik van het logo van Instituut Clingendael is vereist. Deze toestemming kan worden verkregen door een mail te sturen aan de afdeling Communicatie van Instituut Clingendael via press@clingendael.org.

De hiernavolgende web link activiteiten zijn door Instituut Clingendael verboden en kunnen leiden tot inbreuk op merkrecht en copyright: links met oneigenlijk en ongeautoriseerd gebruik van het Clingendael logo in enige vorm, framing, inline links, of metatags, en hyperlinks of enige vorm van gebruik of toepassing van een link die de URL verbergt.

Over Instituut Clingendael

Het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael' is een toonaangevende denktank en academie op het gebied van internationale betrekkingen. Met onze analyses, trainingen en publieke debat willen we overheden, bedrijfsleven, ngo's en de samenleving in bredere zin inspireren en equiperen, om zo een bijdrage te leveren aan een veilige, duurzame en rechtvaardige wereld.

The Clingendael Institute
P.O. Box 93080
2509 AB The Hague
The Netherlands

Volg ons op sociale media

- @clingendaelorg
- The Clingendael Institute
- The Clingendael Institute
- clingendael_institute
- Clingendael Institute

Email: info@clingendael.org
Website: www.clingendael.org

Over de auteurs

Christopher Houtkamp is Senior Research Fellow bij de *Security Unit*. Als hoofd van het programma *Connected Security* richt hij zich op veiligheidsgerelateerde onderwerpen met een sterke 'interne' en 'externe' dimensie, zoals diasporabeleid. Daarnaast is hij hoofd-analist van het grote bevolkingsonderzoekproject, de *Clingendael Buitenland Barometer*.

Nienke van Heukelingen is Research Fellow bij de *EU & Global Affairs Unit*, waar zij zich richt op de betrekkingen tussen de Europese Unie en Turkije, evenals de Turkse binnenlandse politiek. Voorheen was Nienke politiek adviseur in het Europees Parlement, waar zij een belangrijke rol speelde in het opstellen van het jaarlijkse Turkijerapport.

Teun van der Laan is Junior Research Fellow bij de *Security Unit*, verbonden aan het *Connected Security* programma. Hij heeft een achtergrond in de politicologie en econometrie. Binnen de *Security Unit* richt hij zich voornamelijk op de statistische analyses van *Clingendael's Buitenland Barometer*.

Erwin van Veen is Senior Research Fellow bij de *Conflict Research Unit*, waar hij leiding geeft aan het Midden-Oosten onderzoeksprogramma dat zich richt op de politieke economie van conflicten en politieke crises in de regio. Zijn eigen werk bestudeert het politiek gebruik van gewapende groepen in staatsvormingsprocessen en in tijden van geopolitieke spanningen.

Inhoud

Samenvatting	1
Executive summary (English)	4
Inleiding	7
Positionering van het Turkse diasporabeleid	12
Instrumenten van het Turkse diasporabeleid	22
De wisselwerking tussen de diaspora en Turks diasporabeleid	26
Het perspectief van de Turks-Nederlandse gemeenschap: resultaten van het enquête-onderzoek	28
Tot besluit	45

Samenvatting

De invloed die de Turkse overheid heeft op Nederlanders met een Turkse achtergrond is veelvuldig onderwerp van debat. Er bestaat echter nog geen goed beeld hoe de Turks-Nederlandse gemeenschap zélf aankijkt tegen het Turkse diasporabeleid. Dit rapport voorziet in deze leemte, middels een representatief kwantitatief onderzoek onder Nederlanders van Turkse afkomst. Daarnaast analyseert het de ontwikkeling en de drijfveren van het Turkse diasporabeleid. Een samenhangende analyse van de binnenlandse én buitenlandse dimensie van Ankara's diasporabeleid is cruciaal om de impact ervan in te kunnen schatten. Het onderzoek is het eerste onderdeel van een tweeluik: in het najaar van 2023 volgt een tweede deel dat de effecten van de Turkse verkiezingen van 14 mei op het diasporabeleid zal behandelen.

Diversiteit binnen de Turks-Nederlandse gemeenschap

De Turks-Nederlandse diaspora kent een grote mate van diversiteit in de zin van identiteit, relaties en verbondenheid met Turkije, en maatschappelijke oriëntatie. Een aanzienlijk deel van de Nederlanders van Turkse afkomst identificeert zich zowel met Nederland als met Turkije, een kleiner deel alleen met één van beide landen. Op het gebied van politieke voorkeuren bij de aanstaande Turkse verkiezingen valt de gemeenschap onder te verdelen in drie grote blokken: niet-stemmers, stemmers op president Erdoğan en stemmers op de verenigde oppositie (de Nation Alliance) (in orde van grootte).

Perspectieven op het Nederlands beleid

De drie politieke blokken waarin de Turks-Nederlandse gemeenschap onder te verleden valt, zijn gematigd positief over de betrokkenheid van de Nederlandse overheid bij de gemeenschap. De Turks-Nederlandse gemeenschap meent wel over de gehele linie dat de overheid meer moet doen om discriminatie tegen Nederlanders van Turkse afkomst tegen te gaan en dat het huidige palet van Turks-Nederlandse organisaties in Nederland geen goede afspiegeling vormt van de gemeenschap als geheel, en derhalve niet exclusief aan de basis moet staan van beleidsconsultaties. Als verschil valt op te merken dat stemmers op president Erdoğan in de Turks-Nederlandse gemeenschap kritischer staan tegenover de maatregel van de Nederlandse overheid dat buitenlandse politici drie maanden voorafgaand aan verkiezingen in hun land geen campagne in Nederland mogen voeren.

Percepties van het Turkse diasporabeleid

Stemmers op president Erdoğan zijn overwegend tevreden over de betrokkenheid van de Turkse staat bij de Turks-Nederlandse gemeenschap terwijl oppositie- en niet-stemmers veel kritischer tegenover dergelijk beleid staan. Een kwart van de Nederlanders van Turkse afkomst voelt zich zelfs onveilig vanwege de Turkse invloed in Nederland. Ruim 40% wil dat de Nederlandse overheid de Turks-Nederlandse gemeenschap beter beschermt tegen negatieve invloed uit Turkije, en deze behoefte wordt in vrijwel gelijke mate gedeeld door alle drie de politieke blokken (dus ook door de stemmers op president Erdoğan). Nederlanders van Turkse afkomst zien daarnaast ook positieve kanten aan het Turkse diasporabeleid: de meesten zijn bijvoorbeeld positief over de door Turkije gesteunde weekendscholen waar kinderen met een Turkse achtergrond onderwijs kunnen genieten in de Turkse taal en cultuur.

De complexiteit van het Turkse diasporabeleid

Een analyse van het diasporabeleid van Ankara door de jaren heen biedt een verklaring waarom de belevenis in de diaspora van het Turkse beleid uiteen loopt. Het Turkse diasporabeleid is namelijk meer en meer een assertieve opvatting van Turkije als regionale mogendheid gaan reflecteren, alsook een meer nationalistische notie van het 'Turk-zijn' in de zin van loyaliteit aan de staat en vaderlandsliefde. Dit viel samen met de geleidelijke vereenzelviging van de Turkse staat met de AKP (De Partij voor Rechtvaardigheid en Ontwikkeling) waardoor het diasporabeleid voor in Turkije uitgesloten groepen in sommige gevallen bedreigend is geworden.

Turkije voert sinds de jaren '80 formeel een beleid voor zijn diaspora. In die periode is bijvoorbeeld *Diyamet*, het Turkse presidium voor Godsdienstzaken, opgericht om het geestelijk leven van 'Turken in het buitenland' te voeden en te organiseren. Sinds de AKP van de huidige president Erdoğan aan de macht is, is het beleid fors uitgebreid. De AKP-regering richtte bijvoorbeeld een aantal nieuwe organisaties op om haar diasporabeleid te implementeren. Deze organisaties richten zich op het promoten van de Turkse identiteit, cultuur en verbondenheid met de Turkse staat alsmede diens buitenlandse politiek. Twee doelstellingen staan daarbij centraal: het mobiliseren van het eigen electoraat binnen de diaspora (mogelijk gemaakt door het stemmen in het buitenland tussen 2014-2016 drastisch te vergemakkelijken) en het monitoren van politieke tegenstanders. Dat laatste doel werd prominenter na de poging tot een staatsgreep van 2016.

Een afgewogen benadering blijkt geboden

Op het eerste gezicht noopt het Turkse diasporabeleid vooral tot zorg in zoverre het uitsluiting en spanningen in Turkije naar Nederland exporteert, die vervolgens tot tijdelijke uitbarstingen kunnen komen rond nationale verkiezingen en belangrijke incidenten. Het bieden van voldoende – betere – bescherming is hier een voor de hand liggende taak voor de Nederlandse overheid, in ieder geval in de optiek van de respondenten in dit onderzoek. Op het gebied van religie en culturele identiteit is zorgelijkheid minder op zijn plaats, en ligt het voor de hand de blik eerder te richten op het verruimen van de sociaaleconomische integratiemogelijkheden van Turkse Nederlanders met bijzondere aandacht voor het tegengaan van discriminatie. In beide gevallen suggereren de onderzoeksgegevens dat het formuleren van een effectief antwoord op het Turkse diasporabeleid een nauwkeurige overweging vereist van ontwikkelingen in Turkije, het buitenlandse beleid van Ankara, de gelaagdheid van de Turks-Nederlandse diaspora gemeenschap en het Nederlandse integratiebeleid ten aanzien van diezelfde gemeenschap.

Executive summary (English)

The Turkish government's influence on Dutch citizens with a Turkish background is often debated. However, there is no clear picture of the perspective of the Turkish-Dutch community itself on Turkish diaspora policy. This report will fill this knowledge gap, via representative quantitative research amongst Dutch citizens with a Turkish background. Furthermore, it analyses the development and driving forces of Turkish diaspora policy. A cohesive analysis of the domestic and foreign dimension of Ankara's diaspora policy is crucial in estimating its impact. The study is the first of a two-part series: a second part will follow in the latter half of 2023 on the effects of the 14 May Turkish elections on Turkish diaspora policy.

Diversity within the Turkish-Dutch community

The Turkish-Dutch diaspora is characterised by a large degree of diversity concerning identity, relations and feelings of connectedness with Turkey and societal orientation. A significant part of the Dutch citizens with a Turkish background identify themselves with both the Netherlands and Turkey, a smaller portion with just one of the two countries. Regarding its political preferences, the community is split into three major blocs: non-voters, voters for President Erdoğan and voters for the united opposition (the Nation Alliance) (in the order from the largest group to the smallest).

Perspectives on Dutch policy

The three political blocs within the Turkish-Dutch community are moderately positive concerning the relationship of the Dutch government with the community. There are a few caveats, however: the Turkish-Dutch community has expressed that the Dutch government should act more decisively to prevent the discrimination of Dutch citizens with a Turkish background, and the current Turkish-Dutch organisations in the Netherlands are not a good representation of the community as a whole, and should therefore not be the sole basis for policy consultations. A noted difference is that President Erdoğan voters express more criticism towards Dutch policy which entails that foreign politicians are not allowed to campaign in the Netherlands three months prior to elections in their own country.

Perspectives on Turkish diaspora policy

In general, President Erdoğan voters are satisfied with the involvement of the Turkish state with the Turkish-Dutch community, whilst opposition and non-voters are much more critical. A quarter of the Dutch citizens with a Turkish background even feel unsafe due to Turkish influence in the Netherlands. More than 40% would like the Dutch government to better protect the Turkish-Dutch community against Turkish influence, and this desire is shared almost equally by all three political blocs (including the President Erdoğan voters). Dutch citizens with a Turkish background also recognise the positive sides, for them, of the Turkish diaspora policy: for example, most are positive regarding Turkish support for weekend schools where children with a Turkish background can be educated in the Turkish language and culture.

The complexity of Turkish diaspora policy

An analysis of Ankara's diaspora policy over the years offers an explanation as to why the experiences within the diaspora of Turkish policy vary to such a degree. Turkish diaspora policy namely increasingly reflects an assertive conception of Turkey as a regional power, as well as a more nationalist notion of 'being Turkish' in the sense of loyalty to the state and patriotism. This coincided with the gradual identification of the Turkish state with the AKP, which meant that Turkish diaspora policy became less interesting, and sometimes even threatening, for groups that experience exclusion in Turkey.

Turkey has implemented a formal diaspora policy since the 1980s. For example, Diyanet, the Turkish presidency for Religious Affairs, was founded in that period to nourish and organise the spiritual lives of 'foreign Turks'. Ever since the current President Erdoğan's AKP has been in power, this policy has expanded significantly. The AKP administration has established several new organisations to implement its diaspora policy. These organisations focus on promoting Turkish identity, culture and connectedness with the Turkish state, including its foreign policy. The policy has two main goals: mobilising its 'own' electorate within the diaspora (made possible by drastically simplifying voting from abroad) and monitoring political opponents. The latter goal became more prominent after the attempted *coup d'état* of 2016.

A nuanced approach appears to be necessary

At first glance, Turkish diaspora policy is particularly concerning, as far as it exports exclusion and tensions in Turkey to the Netherlands which consequently lead to temporary outbursts surrounding national elections and important incidents. Offering sufficient -better- protection is a clear task for the Dutch government, at least according to the respondents of this study. Regarding religious and cultural identity, there is less reason for concern, and it is more logical to turn attention towards expanding the possibilities for the socio-economic integration of Dutch citizens with a Turkish background, paying special attention to preventing discrimination. In both cases the results of this study suggest that formulating an effective answer to Turkish diaspora policy requires careful consideration of the developments in Turkey, Ankara's foreign policy, the diversity of the Turkish-Dutch diaspora community and Dutch integration policy towards this same community.

Inleiding¹

De laatste decennia profileert de Turkse regering zich steeds actiever in de Turkse diaspora-gemeenschappen in Europa. Nederland vormt geen uitzondering. Bijna de helft van de Nederlanders van Turkse komaf gaat stemmen voor de Turkse verkiezingen, en 63% daarvan stemde bij de vorige verkiezingen op de AKP van president Erdoğan. Dat laatste getal is een hoger percentage dan in Turkije zelf. Na de coupoging in 2016 werden Gülen-aanhangers (of zij die als zodanig werden geïdentificeerd) – vanaf dat moment door Turkije bestempeld als staatsvijand – ook in Nederland geïntimideerd en bedreigd binnen de Turks-Nederlandse gemeenschap. Daarnaast zijn de demonstratie op de Erasmusbrug in Rotterdam naar aanleiding van de coupoging (in 2016) en protest tegen het tegenhouden van de Turkse minister Kaya voor het Turkse consulaat (in 2017) symbolisch geworden voor de sterke band die een deel van de Nederlanders van Turkse komaf ervaart met president Erdoğan, en voor de grenzen die de Nederlandse autoriteiten stellen aan het Turkse diasporabeleid. Daarnaast zijn de spanningen tussen Turken en Koerden vaak ook voelbaar in Nederland, zoals bijvoorbeeld na de inval van Turkije in Noord-Syrië in 2019.² In 2020 dacht een derde van de Nederlanders dat de invloed van president Erdoğan op termijn de Nederlandse samenleving kon ontwrichten.³

Daarbij dient aangetekend te worden dat lang niet elke vorm van diasporabeleid per definitie problematisch is. Diasporabeleid betreft het diverse palet van maatregelen dat een regering treft om een relatie op te bouwen, of te onderhouden met ‘haar’ diaspora. Turkije is zeker niet het enige land dat een band onderhoudt met ‘zijn’ gemeenschap in den vreemde. In mondiaal perspectief is het voeren van een diasporabeleid zelfs eerder regel dan

1 De onderzoekers spreken hun dank uit voor de goede bijdrage van Zeynep Basaran, die als externe onderzoeker aan dit project heeft meegewerkt. Tevens danken zij Monika Sie Dhian Ho, Mark Elchardus en Marjanne de Kwaasteniet voor hun grondige lezing van en waardevolle commentaar op een eerdere versie van het rapport.

2 Zie bijvoorbeeld: <https://www.parool.nl/nederland/inval-veroorzaakt-onrust-tussen-koerden-en-turken-in-nederland-b86a2228/>.

3 Een derde van de Nederlanders dacht in 2020 dat de invloed van president Erdoğan de Nederlandse samenleving binnen 5 jaar kon ontwrichten. Zie: Kars de Bruijne, Christopher Houtkamp, Monika Sie Dhian Ho, ‘[Zorgen over buitenlandse inmenging](#)’, Clingendael Barometer alert, november 2020.

uitzondering.⁴ De vraag wanneer diasporabeleid een problematisch of ‘ongewenst’ karakter krijgt is grotendeels politiek van aard en is daardoor niet in alle gevallen ‘objectief’ te beantwoorden, tenzij het direct leidt tot overtreding van wet- en regelgeving. Het is aannemelijk dat er niet alleen in het diplomatieke verkeer tussen regeringen, maar ook binnen de diasporagemeenschappen zelf zeer verschillend tegen aspecten van het diasporabeleid wordt aangekeken. Het is derhalve van waarde het perspectief van alle relevante actoren op de aard en wenselijkheid van de huidige diasporabeleid te leren kennen. De verschillende perspectieven zullen ook beïnvloed worden door de aard van het beleid: staat dat (ten dele) op gespannen voet met de mores in het thuisland, en in welke mate worden maatschappelijke spanningen uit het moederland geëxporteerd naar de nieuwe thuislanden via het beleid? Wie weet hoe er binnen de diaspora wordt gedacht over het diasporabeleid van het ‘thuisland’ kan ook beter inschatten hoe ontvankelijk men ervoor zal zijn.

Het accent van het Turkse diasporabeleid ten aanzien van Nederland en veel andere Europese landen ligt tegenwoordig voornamelijk op het werven van stemmen en het mobiliseren van het electoraat door partijen, een missie die gezien de krappe marges waarmee de Turkse verkiezingen in 2023 naar verwachting worden beslist, nog steeds relevant is.⁵ Dat laatste gaat gepaard met pogingen om de binding van de Turks-Nederlandse gemeenschap met Turkije te versterken. Turkije heeft het diasporabeleid vormgegeven via instanties als het Turkse Presidium voor Godsdienstzaken (Diyanet) dat in 1924 werd opgericht, YTB (Bureau voor Turken in het Buitenland) en het culturele instituut Yunus Emre. Vanzelfsprekend spelen de Turkse ambassade en consulaten-generaal als vertegenwoordigers van de regering in Ankara ook een rol bij de uitvoering van het beleid.

Het is niet ondenkbaar dat politieke partijen in Turkije rondom de Turkse parlements- en presidentsverkiezingen van 14 mei 2023 de contacten met de Turkse gemeenschap in Nederland weer zullen intensiveren. Deze verkiezingen zijn cruciaal voor de toekomst van Turkije en voor zijn relatie met EU-landen,

4 Zie: Gamlen, A., ‘[Diaspora Institutions and Diaspora Governance](#)’, 2014.

5 Zie voor een uitgebreidere bespreking van de Turkse diaspora politiek en haar drijfveren: Christopher Houtkamp & Kars de Bruijne, ‘[Whose long arm? Challenges to understanding Turkish diaspora politics](#)’, Clingendael Policy Brief, februari 2021.

waaronder Nederland.⁶ Tegelijkertijd heeft de Nederlandse regering een campagneverbod voor buitenlandse 'officials' afgekondigd, drie maanden voorafgaand aan verkiezingen in het buitenland, waardoor het moeilijker is campagne-activiteiten vanuit Turkije in Nederland te organiseren. Dit verbod is een algemene maatregel, die geldt voor alle landen, niet slechts voor Turkije. De huidige Turkse coalitie van AKP en MHP en de positie van president Erdoğan staan onder druk vanwege de grote economische problemen (de inflatie ligt rond de 50%), de groeiende onvrede over de opvang van de Syrische vluchtelingen en het optreden van de Turkse overheid na de omvangrijke aardbevingen van begin februari 2023. De oppositie heeft zich beter georganiseerd vergeleken met voorgaande verkiezingen, in het collectief de 'Nation Alliance', waar CHP, İYİ, SP, DP, DEVA en GP deel van uit maken. De Nation Alliance heeft in maart 2023 CHP-leider Kemal Kılıçdaroğlu benoemd als presidentskandidaat die het moet opnemen tegen de zittende president Erdoğan. De HDP, die een groot electoraat heeft onder etnische Koerden, heeft toegezegd Kılıçdaroğlu te steunen. De diasporagemeenschap zal wederom een rol van betekenis spelen in de uitslag die de AKP-MHP kan realiseren. De Nederlanders van Turkse komaf die aan de verkiezingen deelnemen, stemmen traditioneel relatief veel op de AKP, wat Nederland tot een belangrijk land maakt om stemmen te werven voor de huidige Turkse regering.

6 Zie voor een uitgebreidere bespreking van de relatie van potentiële Turkse coalities met de Europese Unie: Nienke van Heukelingen, ['All eyes on Ankara: A scenario exercise focused on the 2023 elections'](#), Clingendael Policy Brief, maart 2022.

Tabel 1 Stemgedrag Turkse diaspora parlementaire verkiezingen 2018

Land	Electoraat	Opkomst	AKP	HDP	CHP	MHP	IYI
Duitsland	1,436,629	46.03	55.69	14.78	15.55	8.39	3.35
Frankrijk	339,738	47.46	55.05	24.55	8.91	8.07	1.86
Nederland	260,865	46.61	63.00	9.13	12.67	10.19	3.30
België	141,947	53.84	64.35	9.59	10.56	9.68	3.33
Verenigde Staten	105,912	29.66	15.30	21.36	47.92	2.25	11.17
Oostenrijk	104,305	50.05	62.52	11.80	11.40	8.90	2.74
Verenigd Koninkrijk	99,404	42.53	18.48	49.21	24.47	2.94	3.81
Zwitserland	97,543	51.37	31.52	40.53	17.23	5.89	3.16
Australië	46,347	32.80	42.62	16.30	30.73	2.63	5.80
Zweden	39,031	28.12	36.42	37.10	13.54	7.75	4.23
Denemarken	35,012	34.36	50.52	27.04	11.82	6.99	2.51
Canada	28,518	44.18	23.09	32.58	33.94	2.60	6.34
Saoedi-Arabië	20,926	30.28	49.82	9.42	32.93	3.56	2.55
Italië	15,026	46.00	28.48	30.84	31.06	2.57	5.33
Griekenland	11,023	8.75	18	33.89	36.32	3.68	6.11

Bron: C. Mekik, A. Blais & S. Cakir (2019)⁷

Eerder onderzoek uitgevoerd door Clingendael toont aan dat de Turks-Nederlandse gemeenschap intern verdeeld is wat betreft de wijze waarop de invloed vanuit Ankara wordt gewaardeerd.⁸ Ander survey-onderzoek door Hoffman et al. concludeert dat er weinig bewijs is dat Nederlanders van Turkse afkomst 'druk ervaren vanuit Turkije'.⁹ Laatstgenoemde auteurs trekken deze conclusie op basis van twee algemeen geformuleerde vragen, en hebben niet nader onderzocht hoe verschillende delen van de Turks-Nederlandse gemeenschap het diasporabeleid ervaren. Daarnaast is er in de laatste jaren door andere onderzoeksinstituten en wetenschappers een aantal rapporten uitgebracht dat de impact van de Turkse instituties op de integratie van

7 C. Mekik, A. Blais & S. Cakir, 'How do Turks abroad vote?', 2019.

8 Zie: Kars de Bruijne, Christopher Houtkamp, Monika Sie Dhian Ho, 'Zorgen over buitenlandse inmenging', Clingendael Barometer alert, november 2020.

9 Hoffman, M., A. Makovsky and M. Werz, 'The Turkish Diaspora in Europe: Integration, Migration and Politics', 2020.

Nederlanders met een Turkse achtergrond heeft onderzocht.¹⁰ Deze studies concludeerden op basis van literatuuronderzoek en/of kwalitatieve focusgroepen dat die impact beperkt is.

Er ontbreekt echter een belangrijk puzzelstuk om het debat over de impact van het Turkse diasporabeleid volwaardig te kunnen voeren: solide, uitgebreide kwantitatieve data over hoe de Turks-Nederlandse gemeenschap het diasporabeleid vanuit Turkije ervaart en waardeert. Een representatief survey-onderzoek bij de verschillende (politieke) groepen binnen de Turks-Nederlandse gemeenschap zal ons naar verwachting meer inzicht verschaffen hoe Nederlanders met een Turkse achtergrond het Turkse diasporabeleid ervaren.

Daarbij zijn de volgende vragen relevant:

- Hoe ervaart de Turks-Nederlandse gemeenschap het diasporabeleid van Turkije?
- In hoeverre beïnvloeden sociaalpolitieke ontwikkelingen in Turkije deze ervaringen?
- Hoe kijkt de Turks-Nederlandse gemeenschap aan tegen verschillende beleidsinitiatieven die een antwoord bieden op het diasporabeleid van Turkije?

Het rapport is opgedeeld in twee hoofdstukken. Hoofdstuk 1 zal ingaan op het diasporabeleid van Turkije, op basis van de officiële beleidsdocumenten van de Turkse overheid, secundaire bronnen en expertinterviews. Het hoofdstuk stoelt op een combinatie van een historische en belangenanalyse: hoe heeft het diasporabeleid van Turkije zich ontwikkeld en welke belangen heeft het land om het beleid te wijzigen of voort te zetten? Dit eerste hoofdstuk is van belang om het Turkse diasporabeleid goed te begrijpen, en dus ook de impact ervan op de Turks-Nederlandse gemeenschappen in het heden en de toekomst te kunnen inschatten. In hoofdstuk 2 wordt verslag gedaan van de surveyresultaten, die de perspectieven van de Nederlanders met een Turkse achtergrond op het Turkse diasporabeleid laten zien. Hierbij is er speciale aandacht voor de politieke scheidslijnen, die relevant zijn in de aanloop naar de Turkse verkiezingen van 14 mei 2023. Het rapport sluit af met een algemene reflectie.

10 T. Sunier & N. Landman, [Turkse Islam. Actualisatie van kennis over Turkse religieuze stromingen en organisaties in Nederland](#). Een literatuurstudie in opdracht van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 2014.
Radar Advies, [Wat zijn dat nou voor clubs? Praktijkonderzoek naar SICN, ISN \(Diyanet\), Milli Görüş, en Hizmet \(Gülen\)](#), 2017.

Positionering van het Turkse diasporabeleid

De Turkse diaspora in West-Europa telt ongeveer 5,5 miljoen individuen, waarvan er 431,000 in Nederland wonen (c. 8%).¹¹ Op een totaal van ongeveer 85 miljoen inwoners in Turkije zelf, gaat het om respectievelijk 6,4% en 0,5%. De Turkse diaspora in Nederland maakt 2,4% van de Nederlandse bevolking uit met een concentratie in de grote steden in het westen van het land. Ten opzichte van andere West-Europese landen zoals Duitsland, Oostenrijk en Frankrijk, heeft Nederland een hoog percentage inwoners dat zowel Turks als Nederlands staatsburger is (52,2%).¹² Een groot deel van de Turks-Nederlandse gemeenschap hecht sterk aan de Turkse component van haar identiteit, hetgeen zich onder meer uit in het verlangen om taal, traditie en cultuur door te geven aan de volgende generatie (Hoffman, 2020). Er zijn verschillende manieren waarop de Turks-Nederlandse gemeenschap banden met Turkije kan onderhouden, die voor een deel nader onderzocht zijn in de survey.

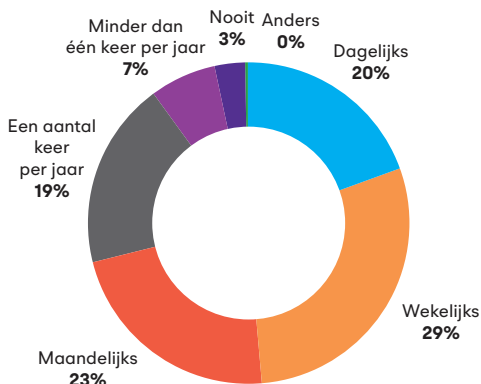
Om te beginnen onderhouden de meeste leden van de diaspora regelmatig persoonlijke en/of familiebanden met Turkije als thuisland (zie figuur 1). In termen van sociale relaties worden dergelijke banden met het verloop van generaties doorgaans zwakker doordat jongere generaties een minder directe band hebben met hun land van herkomst en zich sterker richten op het nieuwe thuisland. Maar doordat jongere generaties over het algemeen beter geïntegreerd zijn, verwachten ze ook sterker een gelijke behandeling. Ervaringen van discriminatie kunnen mettertijd Turkse identiteitselementen in hun zelfbeeld versterken of terugbrengen.¹³

11 Turkse ministerie van Buitenlandse Zaken, '[Turkish Citizens Living Abroad](#)'; CBS, '[Integratie en samenleven](#)', 2022.

12 Hoffman, M., A. Makovsky and M. Werz, '[The Turkish Diaspora in Europe: Integration, Migration and Politics](#)', 2020.

13 Hoffman M., A. Makovsky and M. Werz, '[The Turkish Diaspora in Europe: Integration, Migration and Politics](#)', 2020, op.cit.; Arkilic, A., *Long-Distance Politics and Diaspora Youth: Analyzing Turkey's Diaspora Engagement Policies Aimed at Post-Migrant Generations*, Routledge International Handbook of Diaspora Diplomacy, 2021.

Figuur 1 Hoe vaak heeft u contact met familie en/of vrienden in Turkije?

Daarnaast kent de Turks-Nederlandse gemeenschap eigen, lokale organisaties die zich inspinnen om haar belangen te behartigen dan wel te voorzien in specifieke culturele, sociale of religieuze behoeften. Denk bijvoorbeeld aan de Turkse Federatie Nederland, het Inspraakorgaan Turken (IOT) en de ondernemersvereniging HOTIAD. Zulke organisaties kunnen banden onderhouden met een evenknie of moederorganisatie in Turkije. Doorgaans zijn dit soort banden transnationaal van aard, i.e. overheden noch parastatelijke actoren (i.e. actoren die verweven zijn met de staat maar op bestuurlijke afstand van de centrale overheid staan en soms indirect of informeel aangestuurd worden) spelen hierin een belangrijke rol. Deze actoren zijn slechts problematisch wanneer het om criminele of radicaal/militante organisaties of netwerken gaat. Voorbeelden van zulke organisaties zijn de Grijsse Wolven en de door Nederland en de EU als terroristische organisatie erkende PKK. Een saillant punt is dat ook op dit laatste vlak een (indirecte) link kan ontstaan met het diasporabeleid van het oorspronkelijke moederland. Bijvoorbeeld wanneer er in Turkije relaties bestaan tussen politieke partijen en de criminele onderwereld en/of militante groepen die ook in Nederland aanwezig zijn (te denken valt aan de relatie tussen de MHP, de Grijsse Wolven en Turkse maffiaorganisaties – de laatste twee opereren ook in Nederland).¹⁴

14 Arsu, S., M. Popp and A-S Scheider, 'Erdoğan's pact with the ultra nationalists', 2021; BIA News Desk, 'MHP chair Bahçeli says it is ignoble to call Cakici a mafia leader', 2020; Jenkins, G., 'Süleyman Soylu: The Rise of the "Second Man" of the Turkish Regime', 2020.

Tot slot voert de Turkse regering een actief diasporabeleid richting de Turks-Nederlandse gemeenschap met een sterke institutionele component. Zulke instituties zijn voor een deel direct aanwezig op Nederlandse bodem, bijvoorbeeld in de vorm van de Islamitische Stichting Nederland (ISN), die de facto deel uitmaakt van het Directoraat voor Religieuze Zaken ‘Diyamet’, een Turkse staatsorganisatie belast met de organisatie, voorziening van en toezicht op religie.¹⁵ Het officiële doel van het Turkse diasporabeleid is dat Turken in het buitenland participeren in de samenleving waarin ze wonen, haar regels en gewoontes respecteren en eveneens hun Turkse taal, cultuur en vaderlandsliefde behouden.¹⁶ De realiteit is evenwel indringender omdat enerzijds organisaties als Diyanet via in Ankara geschreven vrijdagspreeken in moskeeën in Nederland de religieuze opvatting van de Turkse staat vertolken¹⁷, maar ook omdat Turkse overheidsinstanties nauwgezet monitoren welke sociaal-politieke ontwikkelingen in landen als Nederland in hun optiek positief dan wel negatief uitpakken voor de Turks-Nederlandse gemeenschap.¹⁸ Dergelijk statelijk beleid kan om drie redenen politiek gevoelig worden in het nieuwe thuisland van een diasporagemeenschap:

- Wanneer diasporabeleid integratie ontmoedigt, moeilijker maakt, of als zodanig gezien wordt;
- Wanneer het binnenlandse- of buitenlandse beleid van het oorspronkelijke moederland op gespannen voet komt te staan met het buitenlandse beleid van het nieuwe thuisland (of vice versa), bijvoorbeeld via gedeeld lidmaatschap van internationale organisaties of mensenrechtenbeleid, waardoor de diaspora gemeenschap zelf object dan wel subject van spanning wordt;
- Wanneer sociaal-maatschappelijke spanningen in het oorspronkelijke moederland hun weerslag vinden in de diaspora en tot onrust of oproer leiden tussen segmenten van de diasporagemeenschap.

15 In mondiaal perspectief is het voeren van diasporabeleid eerder regel dan uitzondering. Meer dan de helft van de VN lidstaten kennen zeker één statelijke instantie die verantwoordelijk is voor diaspora aangelegenheden. Zie: Gamlen, A., ‘[Diaspora Institutions and Diaspora Governance](#)’, 2014.

16 Zie: Turkse ministerie van Buitenlandse Zaken, ‘[Turkish Citizens Living Abroad](#)’.

17 Honderdveertig van de meer dan vijfhonderd moskeeën (aantal dateert uit 2008) in Nederland zijn aangesloten bij de Islamitische Stichting Nederland (m.a.w. Diyanet) (een kleine 30%). Zie: Huijnk, W., ‘[De religieuze beleving van moslims in Nederland](#)’, 2018.

18 Turkish Ministry for Culture and Tourism and YTB, ‘[Turkish Citizens Living Abroad the Journal of Rights and Freedoms](#)’, 2021. Het valt op dat de analyse weinig context schetst, gebeurtenissen als negatief worden benoemd die ook als positief gezien kunnen worden (en vice versa) zonder onderbouwing, en dat gebeurtenissen met een verschillende mate van impact langs dezelfde lat gelegd worden.

Met de kanttekening dat de Turkse regering stelt integratie in de Nederlandse samenleving te bemoedigen op voorwaarde van behoud van de Turkse identiteit, zijn het in het geval van Turkije vooral de laatste twee punten die spelen in de Nederlandse politieke discussie over ‘ongewenste beïnvloeding uit onvrije landen’, en die als belangrijkste parameters moeten worden gezien voor een inschatting van de spanningen, problemen en mogelijkheden die het Turkse diasporabeleid in Nederland kan oproepen.¹⁹ De volgende secties gaan om deze reden nader in op de evolutie van respectievelijk het Turkse buitenlandse en diasporabeleid.

Het Turkse diasporabeleid: recente verschuivingen (1961 – nu)

Het actieve diasporabeleid van de Turkse regering, waar in het vorige hoofdstuk aan gerefereerd wordt, is niet altijd even ‘actief’ geweest. Een grondige analyse van de Turkse diasporapolitiek over de periode 1961-2023 laat drie grote verschuivingen zien, waarin de Turkse regering in toenemende mate betrokken raakte bij de Turkse gemeenschap in Europa. Tijdens de eerste fase van 1961-1980 kwam een aanzienlijke groep Turkse emigranten (*gastarbeiders*) naar Europa met de intentie om daar tijdelijk te werken. In deze vroege periode was er nog geen sprake van een gericht diasporabeleid en lag de focus vooral op het veiligstellen van *remittances*: geldbedragen die emigranten naar hun thuisland sturen om daar hun familie en anderen te ondersteunen. Toen het verblijf van de Turkse emigranten een permanent(er) karakter kreeg, ontwikkelde de Turkse regering in de periode 1980-2002 een diasporabeleid, waarin naast het economische aspect, ook de sociale, culturele en politieke elementen van de integratie van deze gemeenschap belangrijker werden. Het monitoren van de oppositie en het mobiliseren van de diaspora werden belangrijke onderdelen van dit diasporabeleid. Kenmerkend aan de derde periode, van 2002-nu, is dat de Turkse regering probeerde de politieke betrokkenheid van de diaspora te vergroten en de mogelijkheid om te stemmen vanuit het buitenland heeft uitgebreid. Het belang van *remittances* nam in deze periode af.

Ingebed in het bredere, Turkse buitenlands beleid, wordt in de tekst hieronder dieper ingegaan op de drie tijdsvakken en het karakter van het Turkse diasporabeleid in die periodes.

¹⁹ Tweede Kamer der Staten-Generaal, ‘[Parlementaire ondervraging ongewenste beïnvloeding uit onvrije landen](#)’, 2020.

De periode 1961-1980

In het begin van deze periode onderhield Turkije goede betrekkingen met het Westen. Turkije presenteerde zichzelf als seculiere, Westers georiënteerde staat die zich richtte op modernisering en economische ontwikkeling. Vanwege, onder meer, de hoge werkloosheid in het thuisland en de behoefte aan arbeidskrachten in West-Europese landen, sloot de Turkse regering met onder andere Duitsland (1961), Nederland (1964) en Frankrijk (1965) wervingsovereenkomsten, waarna een groot aantal Turkse emigranten (*gastarbeiders*) naar Europa reisde om daar te werken.²⁰ De Turkse regering bevorderde dat. Immers, het bood niet alleen een antwoord op de hoge werkloosheid in het thuisland, de emigranten deden ook nieuwe vaardigheden op en het land kon profiteren van *remittances*.²¹ Toch was er tot en met de jaren '70 geen sprake van een langetermijnbeleid²² met betrekking tot deze gemeenschap, simpelweg omdat de emigranten weer zouden terugkeren naar Turkije bij het aflopen van hun arbeidscontracten – zo was de gedachte. Dat gebeurde echter niet. Toen West-Europese landen halverwege de jaren '70 een einde maakten aan de tijdelijke arbeidsmigratieregelingen, besloten veel Turkse emigranten in Europa te blijven. Hun verblijf (of eigenlijk: hun afwezigheid) kreeg hiermee een permanenter karakter. Tegelijkertijd profiteerde de Turkse regering van de aanhoudende *remittances*, en moedigde de emigranten aan (hun spaargeld) te investeren in het thuisland. Zo bood de Centrale Bank bijvoorbeeld hoge rentes aan op depositorekeningen.²³

De periode 1980-2002

Thuis kampte de Turkse regering met aanzienlijke instabiliteit. Na een staatsgreep in 1960 en 1971, greep het leger in 1980 opnieuw de macht en werden islamitische, nationalistische en linkse organisaties, maar ook de meeste politieke partijen, verboden.²⁴ Onder leiding van Generaal Kenan Evren werd de Turkse gemeenschap vanaf dat moment voor het eerst ingezet om de belangen van Turkije veilig te stellen.²⁵ In de nieuwe nationaliteitswet (1982) werd Turkse

20 Enne Koops, "[Gastarbeiders in Nederland: een korte geschiedenis van arbeidsmigratie naar Nederland](#)", Historiek, gepubliceerd op 29 december 2020.

21 Bahar Baser, "[Turkey's diaspora engagement policy under the Justice and Development Party](#)", International Migration Institute, gepubliceerd op 24 april 2017.

22 Bahar Baser, "[Turkey's diaspora engagement policy under the Justice and Development Party](#)", International Migration Institute, gepubliceerd op 24 april 2017.

23 Ahmet Icduygu, [International Migrant Remittances in Turkey](#) (Florence: European University Institute, 2006).

24 William Hale, *Turkish Foreign Policy Since 1774*, (Oxfordshire: Routledge, 2012).

25 Erik-Jan Zürcher, "[Turkse politieke beïnvloeding in Nederland](#)", datum onbekend.

onderdanen het recht op een dubbele nationaliteit toegekend, en in de nieuwe grondwet (ook in 1982) werd het diasporabeleid verankerd.²⁶ Daarin stond vanaf dat moment (vertaald):

“De Staat neemt de nodige maatregelen om de eenheid van het gezin, de opvoeding van de kinderen, de culturele behoeften en de sociale zekerheid van in het buitenland werkende Turkse burgers te waarborgen, en om hun banden met het land van herkomst te vrijwaren en hen bij hun terugkeer naar huis te helpen.”²⁷

Die trend werd voortgezet onder premier (en later president) Turgut Özal. Met zijn aantreden in 1983 kreeg Turkije na lange tijd weer een stabiele, democratisch-gekozen eenpartijregering. Naar het voorbeeld van Margaret Thatcher en Ronald Reagan, voerde Özal in Turkije een liberalisering van de economie door.²⁸ Hiermee was hij voornemens de Turkse economie te integreren in de wereldeconomie, en de regionale invloed van het land – als natuurlijke brug tussen Oost en West – te vergroten.²⁹ Özal beschouwde de Turkse diaspora als belangrijke bron van economische en culturele kracht voor Turkije. Onder zijn leiding begon de Turkse regering met het institutionaliseren van de Turkse gemeenschap in Europa (meer in het volgende hoofdstuk), het bieden van ondersteuning aan de emigranten in hun strijd om meer culturele rechten in de gastlanden, en werd de louter economische benadering vervangen door een beleid gericht op de economische, sociale, culturele en politieke aspecten van hun integratie in het gastland.³⁰ Integratie werd daarin gezien als het *deel uitmaken* van de sociale structuur in de Westerse samenlevingen; *aanpassing* aan die cultuur werd echter nog steeds afgewezen.³¹ In andere woorden: het behoud van de eigen Turkse, culturele identiteit genoot de voorkeur.

26 Christopher Houtkamp en Kars de Bruijne, [Whose Long Arm? Challenges to Understanding Turkish Diaspora Politics](#) (Den Haag: Clingendael, februari 2021).

27 [Turkey's Constitution of 1982 with Amendments through 2017](#).

28 William Hale, *Turkish Foreign Policy Since 1774*, (Oxfordshire: Routledge, 2012), p. 119.

29 William Hale, *Turkish Foreign Policy Since 1774*, (Oxfordshire: Routledge, 2012).

30 Bahar Baser, “[Turkey's diaspora engagement policy under the Justice and Development Party](#)”, International Migration Institute, gepubliceerd op 24 april 2017.

31 Yasar Aydin, [The New Turkish Diaspora Policy: Its Aims, Their Limits and the Challenges for Associations of People of Turkish Origin and Decision-makers in Germany](#) (Berlin: SWP, 2014).

Er is nog een laatste element van het diasporabeleid dat typerend is voor deze specifieke tijdsperiode: het monitoren én mobiliseren van de diaspora. In Turkije resulteerde de staatsgreep van 1980 in een lange periode van repressie en schendingen van mensenrechten in Turkije, waarbij onder meer linkse politici, etnische minderheden, maar ook academici en vakbonden het doelwit waren.³² Als gevolg vluchtte een deel van hen naar West Europa. Groeperingen zoals de Koerdische Arbeiderspartij (PKK) zagen hun kans en probeerden deze groepen daar vervolgens te verenigen tegen het militaire regime in Turkije³³ – iets wat door de Turkse overheid werd gezien als uiterst onwenselijk. Ankara reageerde daarop door de diaspora actief te monitoren én de overheidsgezinde diaspora te mobiliseren. Zo werden er coördinatiecomités opgericht die dienden als koepelorganisaties voor nationalistische, religieuze en conservatieve diasporaverenigingen.³⁴ De doelstelling: het samenbrengen van, en dus meer ruimte geven aan, actoren die bereid waren de ‘nationale belangen’ te promoten en uit te dragen.

De periode 2002-nu

De in 2001 opgerichte Partij voor Rechtvaardigheid en Ontwikkeling (AKP) won in 2002 de nationale verkiezingen, en behaalde een absolute meerderheid in het parlement.³⁵ Onder leiding van premier Abdullah Gül – en vanaf 2003 premier Erdoğan³⁶ – maakte deze conservatief-democratische partij een einde aan het buitenlands beleid van Turkije van de jaren negentig. De hoogleraar Internationale Betrekkingen Ahmet Davutoğlu speelde daarin een sleutelrol. Davutoğlu, die in 2003 werd benoemd tot buitenlandadviseur van premier Erdoğan, schreef in 2001 het invloedrijke boek *Stratejik Derinlik* (*Strategic Depth*), dat de leidraad werd voor het buitenlands beleid van de AKP tussen 2002 en grofweg 2011.³⁷ Het boek conceptualiseert een trend in de Turkse politiek die al

32 Erik-Jan Zürcher, “[Turkse politieke beïnvloeding in Nederland](#)”, datum onbekend.

33 Yasar Aydin, [The New Turkish Diaspora Policy: Its Aims, Their Limits and the Challenges for Associations of People of Turkish Origin and Decision-makers in Germany](#) (Berlin: SWP, 2014).

34 Yasar Aydin, [The New Turkish Diaspora Policy: Its Aims, Their Limits and the Challenges for Associations of People of Turkish Origin and Decision-makers in Germany](#) (Berlin: SWP, 2014).

35 “[Turkey elections](#)”, *Daily Sabah*, datum onbekend.

36 Erdoğan werd in 1998 veroordeeld voor het aanzetten van ‘religieuze haat’ en mocht om die reden geen politieke functie bekleden. In 2003 nam het Turkse parlement een wetswijziging aan, waardoor Erdoğan alsnog premier kon worden.

37 Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik* (Istanbul: Küre Yayinlari, 2001).

zichtbaar was in de tijd van Özal³⁸, en zet uiteen hoe Turkije zowel de Europese als de islamitische identiteit van het land kan verenigen en de betrekkingen met de buurlanden kan verbeteren. Volgens Davutoğlu bezat Turkije enerzijds ‘historische diepte’ (vanwege diens geschiedenis in het Ottomaans Rijk) en anderzijds ‘geografische diepte’ (vanwege diens unieke geografische positie). Die twee componenten samen vormen de ‘strategische diepte’, waarmee Turkije de potentie had uit te groeien tot een regionale grootmacht. Kort gezegd: Turkije zou er goed aan doen een proactief buitenlands beleid te voeren, goede relaties aan te gaan met landen in de regio en economische samenwerking te bevorderen.³⁹

En zo geschiedde: in de eerste jaren begon de AKP met het aanhalen van diplomatieke en economische banden met landen in de regio, maar de prioriteit lag bij de relatie met de Europese Unie.⁴⁰ In 1999 kreeg Turkije de status ‘kandidaat-lidstaat’, en premier Erdoğan sprak uit snel te willen beginnen met de officiële EU-toetredingsgesprekken (wat uiteindelijk nog tot 2005 op zich liet wachten). In de eerste jaren was het Turkse beleid sterk pro-Westers, voerde Ankara democratische hervormingen door, groeide de economie, en werd Turkije aangemerkt als voorbeeld van hervorming in de regio.⁴¹ Geheel in lijn met dat beleid, ging de AKP verder op de ingeslagen weg van het intensiveren van de relatie met de Turkse gemeenschap in Europa.

Het beleid wijzigde echter op twee fundamentele punten. Allereerst, met een bloeiende economie in het thuisland werden *remittances* minder belangrijk. Het gevolg was dat de Turkse regering daar niet langer de nadruk op legde, en de *remittances* richting Turkije sterk afnamen.⁴² Ten tweede – vooral zichtbaar in de tweede periode (2011-nu) van de AKP-regering –, werd de diaspora een

38 Joshua Walker, “[Turkey’s global strategy: introduction: the sources of Turkish grand strategy - ‘strategic depth’ and ‘zero-problems’ in context](#)”, Londen School of Economics and Political Science, 2011.

39 Rutger van der Hoeven, “[Van nul problemen naar nul vrienden](#)”, De Groene Amsterdammer, 14 september 2016.

40 Barcelona Centre for International Affairs, [Foreign Policy of the Turkish Republic](#), (Barcelona: CIDOB, 2011).

41 Mustafa Kutlay and Ziya Önis, “[Turkish foreign policy in a post-western order: strategic autonomy or new forms of dependence?](#)”, International Affairs, Volume 97, Issue 4, gepubliceerd op juli 2021.

42 Christopher Houtkamp en Kars de Bruijne, [Whose Long Arm? Challenges to Understanding Turkish Diaspora Politics](#) (Den Haag: Clingendael, februari 2021).

belangrijke troef in de verkiezingen.⁴³ Na 2011, maar vooral ook na de mislukte staatsgreep in 2016, werd de binnenlandse politiek in toenemende mate gekenmerkt door een autocratische(re) koers, waarbij premier, en later president, Erdoğan steeds meer macht naar zich toe trok.⁴⁴ De consolidatie van de macht door president Erdoğan's en de autocratische(re) koers in het land worden genoemd als één van de redenen dat de AKP in de 2015-verkiezingen voor het eerst zijn meerderheid in het parlement verloor.⁴⁵ Echter, wetende dat de AKP buiten de landsgrenzen meer populariteit genoot dan in Turkije zelf, begon de Turkse regering het stemmen in het buitenland te vergemakkelijken. Nu was het tussen 1995 en 2014 al mogelijk om te stemmen als 'Turk in het buitenland', maar betekende dat wel dat men af moest reizen naar Turkije. Na 2014 maakte de AKP het mogelijk voor Turkse onderdanen om te stemmen in hun thuisland, maar moest men daar wel nog een afspraak voor inplannen.⁴⁶ Ook die barrière verdween in 2015 en vanaf 2017 kon men stemmen bij iedere Turkse ambassade of consulaat in het thuisland. Zoals gehoopt, steeg het percentage stemmers in het buitenland in snel tempo.

Als laatste valt er nog iets te zeggen over het monitoren van politieke tegenstanders in Europa. Net als bij voorgaande regeringen, vormde (en vormt) dit voor de AKP-regering een doelstelling in het Turkse diasporabeleid. Echter, na de poging tot een staatsgreep in 2016 is de definitie van 'politieke tegenstander' fors verruimd. De geestelijk leider Fethullah Gülen werd verantwoordelijk gehouden voor de mislukte staatsgreep, en iedereen die ervan verdacht werd banden te hebben met zijn beweging, werd een doelwit – zowel binnen als buiten de Turkse landsgrenzen. De AKP gaat sindsdien een stap verder dan het 'monitoren van', en verschillende rapporten suggereren dat de Turkse overheid leden van de eigen diaspora intimideert. De Duitse veiligheidsdienst stelde bijvoorbeeld in

43 Christopher Houtkamp en Kars de Bruijne, [Whose Long Arm? Challenges to Understanding Turkish Diaspora Politics](#) (Den Haag: Clingendael, februari 2021).

44 In dezelfde periode veranderde ook het buitenlands beleid van de Turkse regering. De focus ligt sindsdien meer op de Arabische wereld, de eigen islamitische identiteit en de versterking van het panislamistische gedachtegoed; waarbij Turkije zichzelf presenteert als beschermer van de moslims in de regio. De Turkse regering treedt assertiever op en zoekt sindsdien naar meer invloed in de regio, wat heeft geleid tot een toenemende betrokkenheid bij conflicten in de regio, zoals in Syrië en Irak, maar ook tot het bekoelen van de relatie met onder andere de Europese Unie.

45 Yavus Baydar, [Turkey's people have acted to prevent an autocratic nightmare](#), *The Guardian*, juni 2015.

46 Christopher Houtkamp en Kars de Bruijne, [Whose Long Arm? Challenges to Understanding Turkish Diaspora Politics](#) (Den Haag: Clingendael, februari 2021).

2018 dat het waarschijnlijk is dat de Turkse Nationale Inlichtingendienst (MIT) verschillende middelen inzet om leden van de Turkse diaspora in Duitsland te beïnvloeden en te controleren.⁴⁷ In Nederland concludeerde de ‘Parlementaire ondervragingscommissie naar beïnvloeding uit onvrije landen’ (POCOB) dat de invloed van de Turkse overheid leidt tot sociale druk en intimidatie in Nederland, onder meer door de monitoring van Turkse Nederlanders via Diyanet.⁴⁸

47 Bundesministerium des Innern, für Bau and Heimat, *Verfassungsschutzbericht 2018* (Berlin, 2018).

48 Tweede Kamer der Staten Generaal, [Parlementaire ondervragingscommissie ongewenste beïnvloeding uit onvrije landen](#) (Den Haag 2020).

Instrumenten van het Turkse diasporabeleid

De verschuivingen in het Turkse diasporabeleid zoals die in de vorige sectie geanalyseerd werden, zijn ook terug te zien in de samenstelling van de gereedschapskist aan instrumenten die de Turkse staat hanteert. Tabel 2 geeft een overzicht van de voor Nederland meest relevante organisaties in termen van hun doelstellingen, activiteiten en effecten. Alle vermelde organisaties vinden hun oorsprong in de Turkse staat doordat deze ze heeft opgericht, ze financiert of ze er officieel deel van uitmaken.

De twee historische instrumenten van het Turkse diasporabeleid – Diyanet en de vereniging van Kamers van Koophandel (TOBB) – zijn al decennia oud en reflecteren de oorspronkelijke religieuze en economische insteek van het Turkse diasporabeleid. Hierbij moet opgemerkt worden dat Diyanet de Soennitische Hanafi school onderschrijft, hetgeen een gematigde en liberale stroming in de Soenni Islam is.⁴⁹ De overige vier instrumenten – het *Presidency for Turks Abroad and Related Communities* (YTB), de *Yunus Emre Institutes* (YEE), de *Union of International Democrats* (UID) en de denktank SETA in de periode 2000-2010 onder het bewind van de AKP opgericht. Ze staan meer ten dienste van een diasporabeleid dat zich – aanvullend op de religieus/economische oriëntatie van Diyanet/TOBB – richt op het promoten van een homogene Turkse identiteit, verbondenheid met de Turkse cultuur en loyaliteit aan de Turkse staat, inclusief diens assertieve buitenlandse politiek die een speciale rol en invloed voor Turkije voorziet in de gebieden van het voormalig Ottomaanse rijk.

49 Esposito, J., '[Oxford History of Islam - Oxford Reference](#)', 1999. De Hanafi school was ook de officiële religieuze doctrine van het Ottomaanse rijk.

Tabel 2 Een samenvatting van de belangrijkste institutionele instrumenten van het diasporabeleid van de Turkse regering met relevantie voor Nederland⁵⁰

Instrument	Doelstelling	Activiteiten (selectie)	Effecten
(1) Diyanet (1924) (verbonden met The Turkish Islamic Union (DİTİB))	Zeker stellen dat een door de Turkse staat goedgekeurde en gematigde versie van Sunni Islam breed toegankelijk is voor Turkse diaspora gemeenschappen	<ul style="list-style-type: none"> – Het opzetten en beheren van moskeeën via nationale vestigingen – Het uitzenden van imams – Het verspreiden van een uniform vrijdagsgesbed 	<ul style="list-style-type: none"> – Preken worden mede gebruikt om Islamitische waarden en plichten stevig neer te zetten⁵¹ – Meer radicale vormen van de Islam worden vermeden – In politiek gevoelige kwesties, kan het als verlengstuk van de staat opereren.
(2) Presidency for Turks Abroad and Related Communities (YTB) (2010)	<ul style="list-style-type: none"> – Voorzien in één dienstverlenend loket voor Turkse expats – Het promoten van een specifieke opvatting van de Turkse identiteit onder diaspora gemeenschappen (zie vorige sectie) – Tegengaan van Islamofobie gericht tegen diasporagemeenschappen 	<ul style="list-style-type: none"> – Het behartigen van belangen van de Turkse diaspora, inclusief nadruk op gelijke behandeling – Het onderhouden van relaties met broedervolken – Het aantrekken van internationale studenten (*Turkey scholarships⁵²) – Het ontwikkelen van NGO capaciteit in diaspora landen (e.g. Youth Bridges, Young Leaders, juridische training) 	<ul style="list-style-type: none"> – Een zekere stroomlijning van Turks diasporabeleid – Promotie van Turkse waarden (familie), identiteit (nationalistisch) en conceptie van Turk-zijn (en blijven) botst met nationale politiek en beleid in West-Europese landen als Duitsland en ook Nederland

50 Naast deze directe instrumenten spelen Turkse media een belangrijke rol in generieke beïnvloeding, zowel in Turkije als in het buitenland. Omdat ze niet direct of uitsluitend op diaspora gemeenschappen gericht zijn, vallen ze buiten het bereik van dit onderzoek. Wel is het vermeldenswaardig dat in Turkije opererende media vandaag de dag vrijwel allemaal onder een hoge mate van controle van de overheid staan. Vaak zijn media in handen van ondernemingen die directe banden hebben met de AKP. Censuur van nieuws dat de regering onwelgevallig is, werd daarnaast de laatste jaren ook strenger door het invoeren van verschillende wetten die onpartijdige journalistiek lastiger maken en door politisering van het judiciële apparaat ten gunste van de AKP. Zie: Tahiroğlu, M. (2022), *Media in Turkey: Why It Matters and Challenges Ahead*, POMED; *Reporters without Borders, Türkiye*, <https://rsf.org/en/country-t%C3%BCrkiye>.

51 Voor de tekst van de meeste vrijdagpreken in Nederland van 2017 tot en met 2023, zie: <https://diyanet.nl/cuma-hutbeleri/> (geraadpleegd 12 april 2023).

52 Er worden elk jaar ongeveer 4,500 beurzen toegekend voor voltijdsstudies in Turkije. De meeste beurzen gaan naar studenten uit ontwikkelingslanden. Het programma dateert van 2012. Zie: Öktem, 2014.

Instrument	Doelstelling	Activiteiten (selectie)	Effecten
(3) Association of Turkish Chambers of Commerce and Exchanges (TOBB) (1950), in het bijzonder diens Committee for Foreign Economic Relations (DEIK) (1986) ⁵³	Het wereldwijd adviseren en ondersteunen van Turkse ondernemers en bedrijvigheid als schakel tussen meer dan 200 KvK achtige Turkse vestigingen	<ul style="list-style-type: none"> – Het geven van ondernemersadvies – Het voeren van een politieke lobby namens het Turkse bedrijfsleven – Het verlenen van arbitragediensten in commerciële geschillen – Het organiseren van relevante evenementen en studies 	Verbreding van mogelijkheden voor Turkse export en investeringen
(4) Yunus Emre Institutes (YEE) (2009)	Het promoten van de Turkse taal en cultuur, inclusief bijdragen aan de instandhouding van de Turkse cultuur in diasporagemeenschappen	<ul style="list-style-type: none"> – Culturele diplomatie – Taalcursussen – Turkish summer school program – Cultural Diplomacy Academy – Young Academics Seminar Series 	– Een serieuze poging om jongeren in de Turkse diaspora gemeenschap bij Turkije betrokken te houden
(5) Union of International Democrats (formerly Union of European Turkish Democrats (2004)	Het bevorderen van de Turkse identiteit en het faciliteren van politieke activiteiten binnen de Turkse diaspora gemeenschap in nieuwe thuislanden	<ul style="list-style-type: none"> – Organisatie van politieke bijeenkomsten diaspora – Het ondernemen van politieke lobby activiteiten in nieuwe thuislanden 	<ul style="list-style-type: none"> – Verschillende problematische politieke rallies met Minister President Erdoğan in Duitsland in o.a. 2014 – Brisante campagne bezoeken Turkse politici in Nederland en Duitsland in 2017
(6) SETA (2006) (vestigingen in Berlijn en DC, niet in Nederland)	Soft power uitoefenen door framing, ontwikkeling van narratief over Turkije en haar buitenlands beleid	<ul style="list-style-type: none"> – Transnationale netwerk activiteiten, met name in de Balkan – Taalcursussen – Analytische ondersteuning en framing Turks buitenlands beleid 	<ul style="list-style-type: none"> – Beperkt tot dusver, maar met groei-potentieel – Verricht veel werk in opdracht van het <i>Presidency for Turks Abroad and Related Communities</i> (YTB)

Note: Aangezien bovengenoemde instrumenten ofwel deel uitmaken van het Turkse staatsapparaat ofwel hieruit voortkomen, spelen Turkse diplomatieke vertegenwoordigingen in Nederland logischerwijs een faciliterende of coördinerende rol ten aanzien van hun inzet als deel van hun takenpakket.

Bronnen: zie ⁵⁴.

53 Remittances zijn geen factor van betekenis meer. Ze maakten in 2021 slechts 0,1% van het Turkse GDP uit. Zie: Wereldbank, '[Personal Remittances as % of GDP Turkey](#)', 2023.

54 Bronnen: Simavoryan, A., V. Atoyian, S. Simavoryan, 'Role of Turkey's think tanks in the state-diaspora relations: The case of SETA and ORSAM', *Messenger of ASUE*, 5 (65): 143-159, 2021; Yurtnaç, K., *Turkey's New Horizon: Turks Abroad and Related*, Ankara: Turkish Ministry of Foreign Affairs, SAM papers no. 3, 2012; Aydin, Y., *The New Turkish Diaspora Policy: Its Aims, Their Limits and the Challenges for Associations of People of Turkish Origin and Decision-Makers in Germany*, Berlin: SWP, 2014; Öktem, K., *Turkey's new diaspora policy: The challenge of inclusivity, outreach and capacity*, Istanbul: IPC, Sabanci University and Stiftung Mercator Initiative, 2014; Arkilic, A.,

Een belangrijke observatie is dat de accentverschuiving in het Turkse diasporabeleid – zoals terug valt te zien in haar institutionele structuur sinds ruwweg het begin van de jaren 2000 – volledig samenvalt met het bestuur van Turkije door de AKP. Naarmate het AKP-bewind aan het einde van de jaren 2000 minder pro-Europees, meer ‘neo-Ottomaans’, i.e. het nastreven van grotere Turkse invloed in het gebied van het voormalig Ottomaanse rijk, en meer islamitisch wordt terwijl de Turkse regering ook een assertievere buitenlandse- en veiligheidspolitiek begint te voeren, worden er navenant meer groepen Turken de facto buitengesloten of buitenspel gezet door de Turkse staat.⁵⁵ Praktisch gezien gaat het om groepen wier intenties of identiteit niet stroken met gewenste karakteristieken van Turkse staatsburgers, in het bijzonder het Soenni moslim zijn, trouw zijn aan de Turkse staat (inclusief officiële opvattingen, posities en beleid) en het onderschrijven van een nationalistisch-homogene opvatting over Turk-zijn. Te denken valt aan groepen als Koerdische, Alevitische en Armeense gemeenschappen in Turkije – maar bijvoorbeeld ook aan ‘Atlanticisten’ (e.g. binnen de Turkse strijdkrachten), Kemalisten en Gülenisten. Paradoxaal genoeg vereist de Turkse staat thuis dezelfde assimilatie die het onder Turkse diasporagemeenschappen wenst tegen te gaan. Dit levert evident spanningen op in Turkije die mede tot gevolg hebben dat de Turkse diaspora, toch al divers van samenstelling, polariseert en zich voor een deel van het diasporabeleid van Ankara afkeert.⁵⁶

‘Explaining the evolution of Turkey’s diaspora engagement policy: a holistic approach’, *Diaspora Studies*, 14(1), 1-21, 2021; Tweede Kamer (2020), *op.cit.*; Arkilic, A., *Long-Distance Politics and Diaspora Youth: Analyzing Turkey’s Diaspora Engagement Policies Aimed at Post-Migrant Generations*, Routledge International Handbook of Diaspora Diplomacy, 2021; Houtkamp and De Bruijne, *Whose long arm? Challenges to understanding Turkish diaspora politics*, The Hague: Clingendael, 2021.

55 Zie bijvoorbeeld: Aydin (2014), *op.cit.*; Arkilic (2020), *op.cit.*

56 Ter illustratie kan het bezoek van Erdoğan aan Keulen in 2014 dienen, inclusief tegendemonstratie. Zie: Tagesschau, <https://www.tagesschau.de/ausland/kritik-erdoğan-koeln-2014>.

De wisselwerking tussen de diaspora en Turks diasporabeleid

Een belangrijke factor die zowel de ontvankelijkheid van de Turks-Nederlandse gemeenschap voor het diasporabeleid van de Turkse staat als de potentiële gevoeligheid van dit beleid beïnvloedt, is de mate waarin de Turks-Nederlandse gemeenschap zich geaccepteerd, gewaardeerd en opgenomen voelt in haar nieuwe thuisland. Met andere woorden, in hoeverre staat de Nederlandse samenleving open voor het volwaardig accepteren van een nieuwe groep in haar midden? Enerzijds is het aannemelijk dat diegenen binnen de Turks-Nederlandse diasporagemeenschap die zich onvoldoende welkom voelen in Nederland, meer (kunnen gaan) hechten aan hun Turkse en/of religieuze identiteit en daarmee ook meer ontvankelijk zijn voor het diasporabeleid van de Turkse regering. Dit dan met uitzondering van groepen in de diaspora die in Turkije politiek of anderszins buitengesloten zijn geraakt zoals besproken in de voorgaande secties. Anderzijds is het mogelijk dat diasporabeleid een positief welkom en een goede integratie in de weg staan.

Een verkenning van bestaand onderzoek naar de mate van welkom en integratie van de Turkse diaspora gemeenschap in Nederland levert geen eenduidig beeld op. Hoffman et al. (2020) stellen dat: “The Turkish and Turkish-Kurdish diaspora feels at home in Europe overall, its members expressing high levels of satisfaction with their living circumstances and general contentment with host nations’ integration policies.” Daarentegen gaven Huijnk et al. (2015)⁵⁷ slechts vijf jaar eerder aan dat Turks-Nederlandse jongeren: “veelvuldig uitdrukking geven aan hun gevoel dat ze in interactie met die dominante samenleving en in vergelijking met niet-Turkse leeftijdsgenoten anders en vaak minderwaardig worden behandeld. Ze ervaren niet bij de Nederlandse samenleving te mogen horen en ‘nooit genoeg Nederlander te zijn’.” Huijnk (2018)⁵⁸ voegt hier een paar jaar later aan toe dat: “Het vertrouwen in de regering en de politie is onder alle moslimgroepen [in Nederland] niet groot. Ook delen zij de perceptie van een niet al te positief en soms vijandig maatschappelijk klimaat. Dit uit zich bij een deel van hen in

57 Huijnk, W., J. Dagevos, M. Gijsberts en I. Andriessen, ‘[Werelden van verschil](#)’, 2015.

58 Huijnk, W., ‘[De religieuze beleving van moslims in Nederland](#)’, 2018.

gevoelens van uitsluiting, een gebrek aan ervaren acceptatie en ervaringen van discriminatie.” Tot slot geven de zeven sociale klassen en hun profiel in de recente studie van Vrooman et al. (2023)⁵⁹ naar ongelijkheid in Nederland te denken daar de onderste sociale klassen – onzekere werkenden en het precariaat – voor respectievelijk 31% en 35% bestaan uit inwoners met een niet-Westerse herkomst.

De combinatie van bovenstaande onderzoeken wekt de indruk dat de materiële basis van bestaan voor de Turks-Nederlandse diasporagemeenschap redelijk op orde is, maar dat de mate van acceptatie en de kwaliteit van vooruitzichten te wensen overlaat. Dit geldt vanzelfsprekend niet voor de gehele gemeenschap. Wel sluit een dergelijke indruk goed aan bij meer generieke trends – die niet in het onderzoek belicht worden, maar wel al geruime tijd in Nederland spelen – zoals de toename van Islamofobie en een kritische houding ten opzichte van niet-Westerse inwoners met name van Arabische herkomst.

Het volgende hoofdstuk reflecteert op de enquêteresultaten en neemt zowel de vraag onder de loep hoe de Turks-Nederlandse gemeenschap diverse elementen van het Turkse diasporabeleid waardeert, alsook hoe ze het integratiebeleid van de Nederlandse overheid ervaart.

59 Vrooman, C., J. Boelhouwer, J. Idema en A. van den Torre, 'Eigentijdse ongelijkheid', 2023.

Het perspectief van de Turks-Nederlandse gemeenschap: resultaten van het enquête-onderzoek

De Turks-Nederlandse gemeenschap is met 431.000 mensen één van de grootste migrantengemeenschappen in Nederland.⁶⁰ Zij is veelvuldig onderwerp van academisch onderzoek, vooral onder migratie- en integratiewetenschappers. De impact van het Turkse diasporabeleid op de Turks-Nederlandse gemeenschap is tot dusver echter een onderbelicht thema dat nog niet op kwantitatieve wijze is onderzocht.

Dit hoofdstuk zal trachten in deze leemte te voorzien, via survey-onderzoek dat is uitgezet onder meer dan 1000 Nederlanders van Turkse afkomst.⁶¹ Zij zijn zorgvuldig *gesampled* zodat de steekproef representatief is voor de Turks-Nederlandse gemeenschap. De interviews zijn telefonisch afgenomen tussen januari en februari 2023. Dat betekent dat een deel van de respondenten is geïnterviewd vóór de aardbevingen die Turkije begin februari hebben getroffen, en eveneens voordat de Nation Alliance CHP-leider Kemal Kılıçdaroğlu als presidentskandidaat naar voren heeft geschoven. In de enquêteresultaten worden drie hoofdvragen beantwoord:

1. Hoe divers is de Turks-Nederlandse gemeenschap wat betreft politieke voorkeur, identificatie met Turkije en religiositeit?
2. Hoe denken de Nederlanders van Turkse afkomst over het Nederlandse beleid ten aanzien van 'hun' gemeenschap?
3. Hoe denken de Nederlanders van Turkse afkomst over het Turkse diaspora beleid?

In het licht van de verkiezingen op 14 mei 2023 spelen de onderlinge politieke scheidslijnen tussen de Nederlanders van Turkse afkomst een hoofdrol in de analyse. In het vervolg van het hoofdstuk worden de meest opvallende bevindingen besproken.

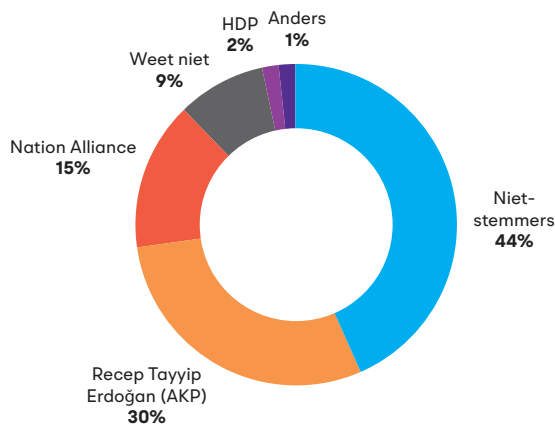
60 CBS, ['hoeveel inwoners hebben een herkomst buiten Nederland', 2023.](#)

61 De onderzoekers zijn Joachim Schulte van survey-bureau Data4U erkentelijk voor zijn rol in de data-verzameling.

De Turks-Nederlandse diaspora is zeer divers wat betreft politieke voorkeur en identificatie met Turkije, maar eenvormiger inzake religiositeit

Nederlanders met een Turkse achtergrond zijn zeer divers op een aantal sleutelkenmerken.⁶² Wat betreft politieke voorkeur zijn er duidelijke scheidslijnen: 44% van de Nederlanders van Turkse afkomst zegt niet te gaan stemmen in de Turkse verkiezingen, 30% stemt op president Erdoğan, 15% op een kandidaat van de Nation Alliance,⁶³ en 12% stelt het niet te weten, of op een kandidaat te stemmen die tot geen van beide politieke blokken behoort (zie figuur 2). Het lijkt erop dat een groot deel van de Nederlanders van Turkse afkomst überhaupt niet gaat stemmen voor de verkiezingen in Turkije. Van de respondenten die zeggen wél te gaan stemmen, stelt 52% te stemmen op president Erdoğan, en 27% op een kandidaat van de Nation Alliance.

Figuur 2 Op wie gaat u stemmen bij de volgende Turkse presidentsverkiezingen?

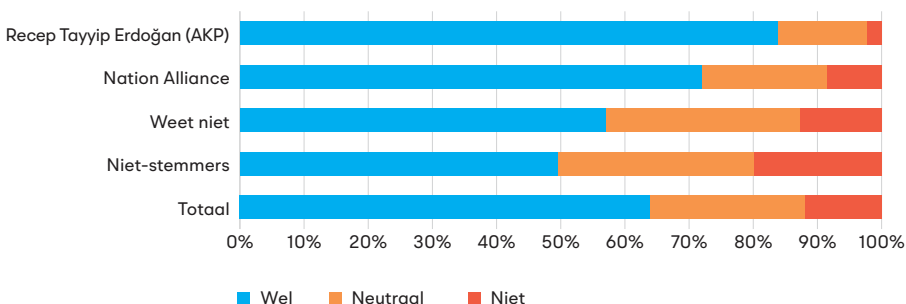
62 De grote mate van diversiteit binnen de Turks-Nederlandse gemeenschap blijkt ook uit eerder onderzoek, zie Kenniscentrum Integratie en Samenleving (KIS), [‘Verhoudingen tussen Turkse-Nederlandse groeperingen’](#), 2019.

63 De enquête is afgenomen voordat Kemal Kılıçdaroğlu als presidentskandidaat is benoemd voor de Nation Alliance. De respondenten konden kiezen uit een aantal mogelijke oppositiekandidaten evenals de huidige president Erdoğan. De aanhang van de oppositiekandidaten is voor de analyse samengevoegd. De volledige vraagstelling is te vinden in het variabelenoverzicht.

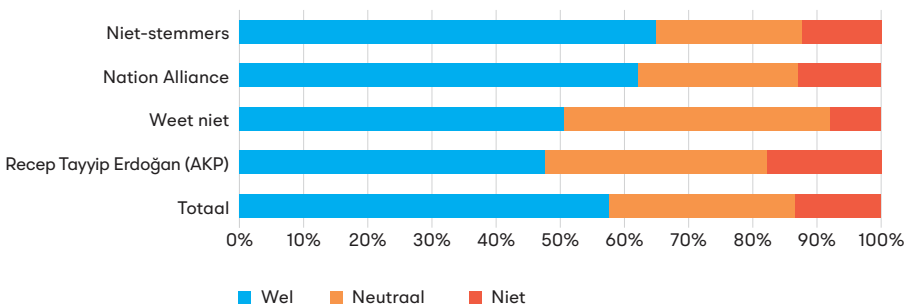
Voelen Nederlanders van Turkse afkomst zich verbonden met Turkije en/of Nederland?

Een meerderheid van 64% zegt zich te identificeren met Turkije. De Erdoğan- (84%) en Nation Alliance-stemmers (72%) voelen de sterkste band met het land, terwijl een groot gedeelte van de niet-stemmers (49%) stelt zich er nauwelijks mee te identificeren (zie figuur 3).

Figuur 3 Identificatie met Turkije x stemgedrag Turkse verkiezingen

Figuur 4 Identificatie met Nederland x stemgedrag Turkse verkiezingen

Identificatie met Turkije betekent niet noodzakelijkerwijs dat men geen band voelt met Nederland. 58% van de respondenten zegt zich met Nederland verbonden te voelen. Stemmers op president Erdoğan voelen zich relatief minder verbonden met ons land (48%) dan Nation Alliance- (62%) en niet-stemmers (65%) (zie figuur 4). 36% van de Nederlanders van Turkse afkomst identificeert zich zowel met Nederland als met Turkije, tegenover 20% die slechts een band voelt met één van beide landen (10.3% met Turkije, 9.1% met Nederland) (zie tabel 3). Een aanzienlijk deel van de respondenten lijkt zich dus thuis te voelen in

beide culturele identiteiten, en voelt zich niet genoodzaakt te kiezen. Er is wel een duidelijk verband tussen leeftijd en identificatie met de twee landen: hoe jonger men is, hoe kleiner de kans dat men zich identificeert met Turkije (zie tabel 4).

Tabel 3 Identificatie met Turkije x Identificatie met Nederland

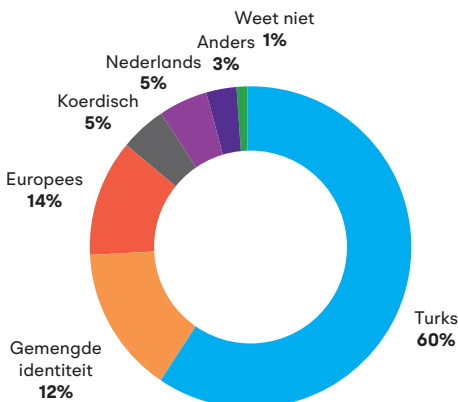
		Identificatie met Nederland		
		niet	neutraal	wel
Identificatie met Turkije	niet	1,8%	1,2%	9,1%
	neutraal	1,3%	10,5%	12,2%
	wel	10,3%	17,3%	36,3%

Tabel 4 Identificatie met Turkije x Leeftijd

		Leeftijd			
		18-34	35-49	50-64	65+
Identificatie met Turkije	niet	57,5%	22,5%	13,3%	6,7%
	neutraal	48,5%	29,3%	15,9%	6,3%
	wel	27,8%	33,3%	28,8%	10,1%

Wanneer we echter vragen hoe mensen zichzelf primair identificeren, dan blijkt dat velen zich voornamelijk Turks voelen: dat geldt voor 60% van de respondenten. 14% ziet zichzelf vooral als Europees, 12% als gemixt en slechts 5% als Nederlands (zie figuur 5).

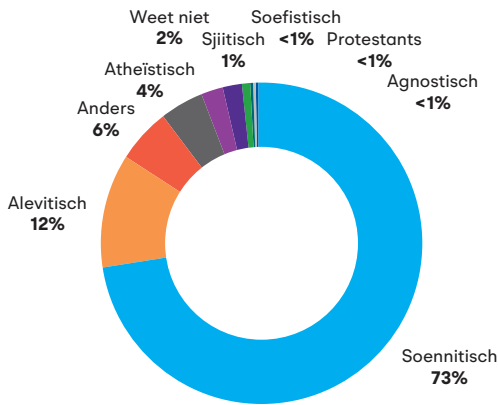
Figuur 5 Wat beschouwt u als uw primaire identiteit?

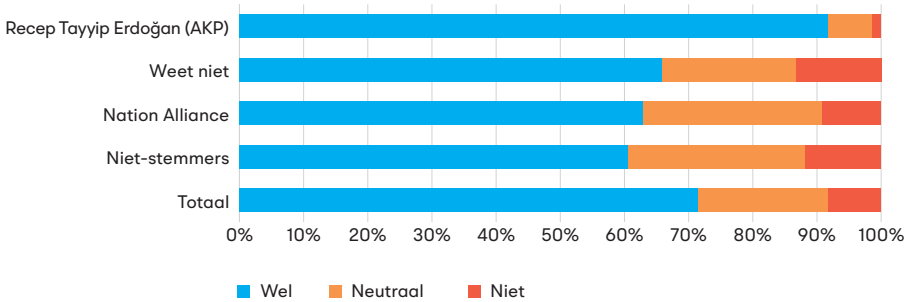
Religiositeit

Religie is belangrijk voor de Turks-Nederlandse gemeenschap. 73% van de respondenten omschrijft zichzelf als Soennitisch, 12% als Aleviet en slechts 4% als atheïstisch (zie figuur 6). Een ruime 70% stelt daarbij dat religie zeer belangrijk is in hun leven (zie figuur 7).

Figuur 6 Hoe zou u uw religieuze overtuiging omschrijven?

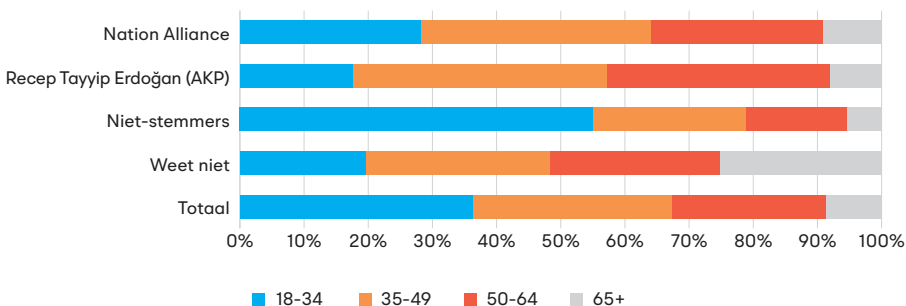
Figuur 7 Hoe belangrijk is religie in uw leven?

De drie politieke blokken in Nederland (Erdoğan-, Nation Alliance- en niet-stemmers) zijn op basis van de hierboven behandelde kenmerken duidelijk verschillend. De kenmerken per kiezersgroep laten zich als volgt samenvatten:

- o **Erdoğan-stemmers** zijn overwegend religieus, ouder en hebben een sterke band met Turkije (84%) en minder met Nederland (48%)
- o **Nation Alliance-stemmers** zijn minder religieus dan de Erdoğan-stemmers, zijn iets jonger en hebben een sterke band met Turkije (72%) én met Nederland (62%)
- o **Niet-stemmers** zijn minder religieus, overwegend jong en hebben een minder sterke band met Turkije (50%), maar wél met Nederland (65%).

Figuur 8 Leeftijd x stemgedrag Turkse verkiezingen

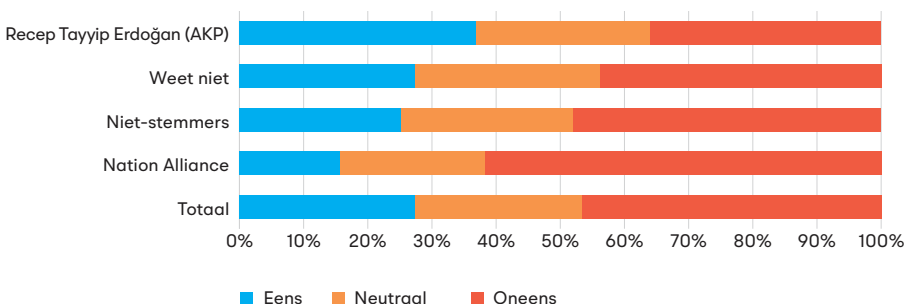
Organisaties die Nederlanders van Turkse afkomst vertegenwoordigen in Nederland worden niet gezien als representatief voor de gehele gemeenschap

Een van de manieren waarop de Nederlandse overheid contact zoekt en onderhoudt met Nederlanders met een Turkse achtergrond, is door regelmatig in gesprek te gaan met Turks-Nederlandse koepelorganisaties. Het is de vraag in hoeverre dergelijke organisaties een goede vertegenwoordiging zijn van de zeer diverse Turks-Nederlandse gemeenschap.⁶⁴ De meeste respondenten

64 Deskundigen hebben eerder kritische kanttekeningen geplaatst bij de representativiteit van de Turks-Nederlandse organisaties: Trouw, [‘Of de Kamer met de juiste Turken praat, wordt bij voorbaat betwist’, 2016.](#)

beantwoorden deze vraag met een overtuigend ‘nee’: slechts 27% stelt dat de organisaties een goede afspiegeling vormen van de gemeenschap als geheel (47% zegt van niet, 26% is neutraal) (zie figuur 9). Met name de Nation Alliance- en de niet-stemmers voelen zich niet door de organisaties vertegenwoordigd, terwijl de AKP-stemmers zeer verdeeld zijn over deze kwestie.

Figuur 9 De Turks-Nederlandse organisaties vormen een goede afspiegeling van de Turks-Nederlandse gemeenschap

Wanneer de respondenten vervolgens wordt gevraagd of andere organisaties (die overigens niet allemaal een gesprekspartner zijn van de Nederlandse overheid) een belangrijke rol spelen in hun leven, zijn de resultaten glashelder (tabel 5). Diyanet, het Turkse ‘presidium voor Godsdienszaken’, waaronder een groot deel van de Turkse moskeeën binnen en buiten Turkije valt, is de enige organisatie die tot op zekere hoogte een rol speelt in het leven van de respondenten, terwijl alle andere organisaties zeer laag scoren. Diyanet is, niet verrassend, het belangrijkste voor respondenten die veel waarden hechten aan hun religie, en voor Erdoğan-stemmers (die zoals we eerder hebben gezien ook overwegend religieus zijn).

Hizmet, gelieerd aan de Gülen-beweging, scoort met een gemiddelde score van 0,27 uit 10 opvallend laag, wat zou betekenen dat voor vrijwel geen enkele respondent de organisatie een belangrijke rol speelt in zijn/haar leven. De beweging is na de coup poging in 2016 onder druk komen te staan, vooral binnen maar zeker ook buiten Turkije. In Nederland zijn Gülenisten destijds bedreigd en geïntimideerd door andere Nederlanders van Turkse afkomst. Het exacte aantal Gülenisten in Nederland is moeilijk te becijferen vanwege de losse structuur van de beweging. De vraag die men zich gezien dit resultaat kan stellen is of de Gülen-beweging nooit prominent is geweest, of ze daadwerkelijk significant is

geslonken sinds de coupoging, of dat Nederlanders van Turkse afkomst na 2016 terughoudender zijn om zich als Gülenist te presenteren.

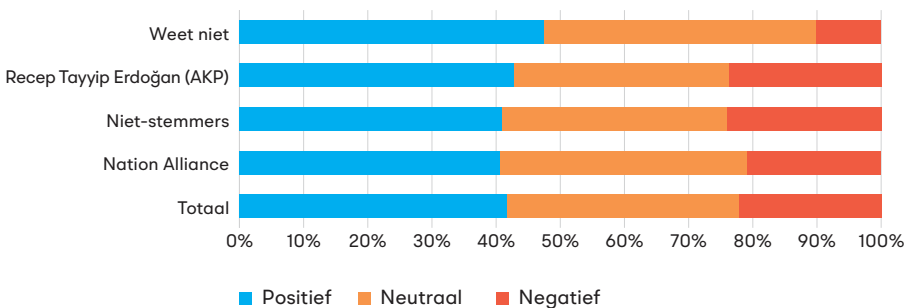
Tabel 5 Gemiddeld belang van Turkse organisaties voor Turks-Nederlandse diaspora (schaal 0-10)

	Diya-net	Yunus Emre	Milli Görüş	Hizmet (Gülen)	TFN (Turkse Federatie Nederland)	HTIB (Hollanda Türkiyeli İşçiler Birliği)	YTB (Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluğu)	SCIN (Stichting Islamitisch Centrum Nederland)
Nation Alliance	4,08	1,69	1,40	0,22	1,03	2,68	1,49	1,18
Recep Tayyip Erdoğan (AKP)	7,63	3,57	4,13	0,42	2,55	1,95	2,54	3,39
Niet stemmers	4,18	1,23	1,93	0,23	1,18	1,74	1,40	1,37
Weet niet	5,40	1,95	2,16	0,15	1,44	1,76	1,43	1,43
Totaal	5,29	2,06	2,54	0,27	1,61	2,00	1,76	1,97

Relatieve onverschilligheid ten aanzien van het Nederlands beleid, verdeeldheid over mogelijke nieuwe beleidsinitiatieven

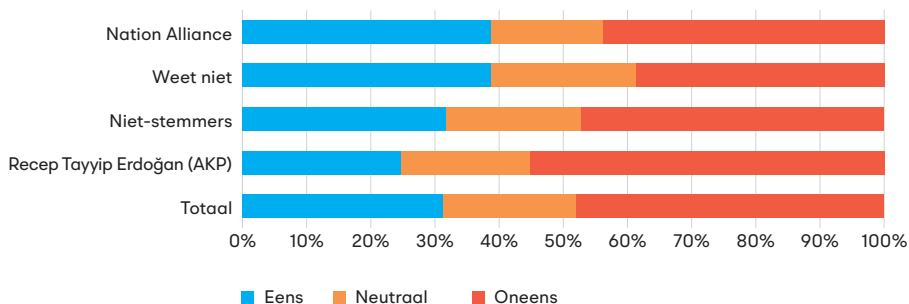
De Turks-Nederlandse deelnemers aan dit onderzoek zijn gematigd tevreden over de betrokkenheid van de Nederlandse overheid bij ‘hun’ gemeenschap. 22% beoordeelt de betrokkenheid als negatief, 42% is positief en 36% is neutraal. In algemene zin is een duidelijke meerderheid hetzij tevreden, hetzij onverschillig. De drie politieke blokken zijn met rond de 40% ongeveer even positief over de Nederlandse betrokkenheid (zie figuur 10).

Figuur 10 Ik ervaar de betrokkenheid van de Nederlandse overheid bij de Turks-Nederlandse gemeenschap als:

Er lijkt dus in den brede geen grote onvrede te bestaan over de Nederlandse overheid. Op specifieke thema's zijn Nederlanders van Turkse afkomst echter kritischer. Zo vindt bijna 50% dat Nederland te weinig doet om de discriminatie van Nederlanders met een Turkse achtergrond tegen te gaan, tegenover 30% die vindt dat er wél genoeg gebeurt. De Erdoğan-stemmer (55%) uit de meeste kritiek, maar ook een groot deel van de Nation Alliance- (44%) en niet-stemmers (47%) uit onvrede over het Nederlands anti-discriminatie beleid (zie figuur 11).

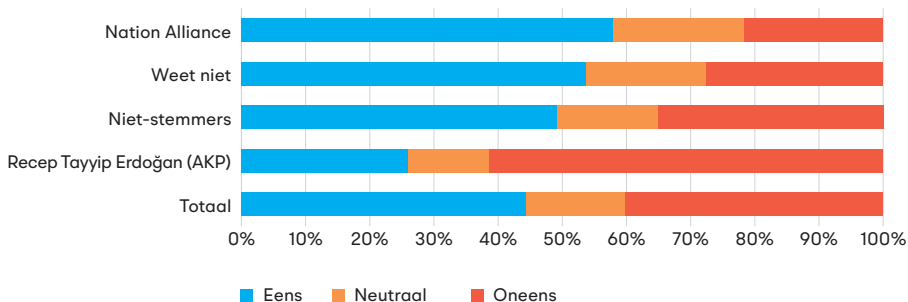
Figuur 11 De Nederlandse overheid doet genoeg om discriminatie van Turks-Nederlandse burgers te bestrijden

Hoe denken Nederlanders van Turkse afkomst over het campagneverbod in Nederland?

Over een recent aspect van het Nederlands beleid is men verdeeld. De Nederlandse regering heeft in 2019 besloten dat drie maanden voor verkiezingen in het buitenland geen buitenlandse hoogwaardigheidsbekleders uit het betreffende land in Nederland campagne mogen voeren. Turkse politici mogen dus voor de Turkse verkiezingen van 14 mei 2023 vanaf medio februari niet naar Nederland afreizen om het diaspora-electoraat te mobiliseren. 40% van de Nederlanders van Turkse afkomst is het oneens met deze maatregel, terwijl 44% de maatregel wél steunt. Vanuit de drie politieke blokken wordt zeer verschillend tegen het campagneverbod aangekeken. De Erdoğan-stemmers (62% tegen, 26% voor) zijn duidelijke tegenstanders, terwijl de Nation Alliance- (22% tegen, 58% voor) en niet-stemmers (35% tegen en 49% voor) het verbod vooral verwelkomen (zie figuur 12). Gezien de waarschijnlijke stemverhoudingen in Nederland (traditioneel brengen Nederlanders van Turkse afkomst die naar de stembus gaan in meerderheid hun stem uit op de AKP/president Erdoğan) is dat niet verrassend: de oppositie heeft er baat bij wanneer de AKP en president Erdoğan minder makkelijk hun electoraat in Nederland kunnen mobiliseren.

Figuur 12 Het is goed dat de Nederlandse overheid buitenlandse overheidsfunctionarissen een paar maanden voor nationale verkiezingen in het buitenland verbiedt om in Nederland campagne te voeren

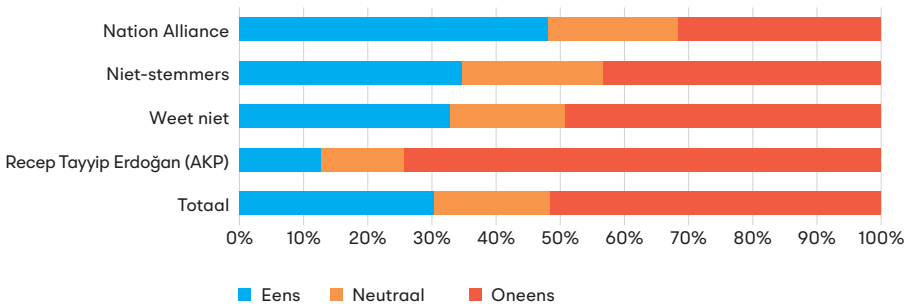
Het antwoord op het Turkse diasporabeleid?

De Nederlandse overheid zoekt naar mogelijkheden om een goed antwoord te bieden op een aantal onderdelen van het Turkse diasporabeleid. Twee groepen organisaties spelen daarbij een hoofdrol: de weekendscholen, waar Nederlandse kinderen van Turkse afkomst les krijgen over de Turkse taal en cultuur, en de Turkse moskeeën die grotendeels aangestuurd worden vanuit Diyanet of de Milli Görüş-beweging. Een grote meerderheid binnen de Turks-Nederlandse gemeenschap is tegen het verbieden van buitenlandse financiering van weekendscholen (67% oneens 18% eens). Erdoğan-stemmers zijn de grootste tegenstanders (77%), maar ook de Nation Alliance- (61%) en niet-stemmers (63%) pleiten tégen een verbod (zie figuur 13). Buitenlandse financiering van moskeeën kan echter op minder onverdeelde steun rekenen. Een meerderheid van 52% is tegen een verbod op buitenlandse financiering van moskeeën, tegenover 30% die het er wél mee eens is. De Erdoğan-stemmers, die zoals eerder geconstateerd de nauwste banden onderhouden met Diyanet, zijn duidelijke tegenstanders (74% oneens, 13% eens). Nation Alliance-stemmers zijn de grootste voorstanders (32% oneens, 48% eens), en de niet-stemmers zijn verdeeld (43% oneens, 35% eens) (zie figuur 14). De Nederlandse regering, bij monde van minister Dennis Wiersma, pleitte in november 2022 ervoor om weekendscholen onder verscherpt toezicht van de onderwijsinspectie te plaatsen, zodat de overheid sneller kan ingrijpen als er ‘anti-integratieve’, ‘anti-democratische’ en ‘anti-rechtstatelijke’ overtuigingen aan kinderen worden doorgegeven.⁶⁵ Het voorstel richt zich op alle soorten

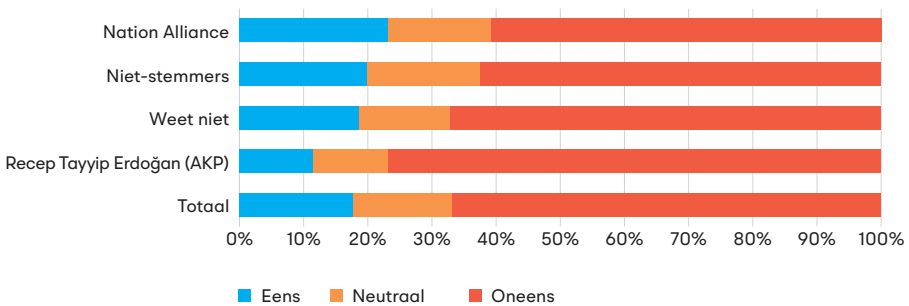
⁶⁵ NOS, [‘Kabinet wil toezicht op weekendscholen: ‘Gevaar voor parallele samenlevingen’](#), 2022.

informele scholen. Het kabinet lijkt steun te krijgen van een krappe meerderheid van de Turks-Nederlandse bevolking: 52% vindt dat de Nederlandse overheid moet ingrijpen bij organisaties, als daar ondemocratische waarden worden gedoed aan kinderen (25% oneens). Nation Alliance-stemmers steunen deze maatregel met een duidelijke meerderheid (62%), maar ook een groot deel van de Erdoğan- en niet-stemmers (beide 49%) toont zich positief over dit beleidsinitiatief (zie figuur 15).

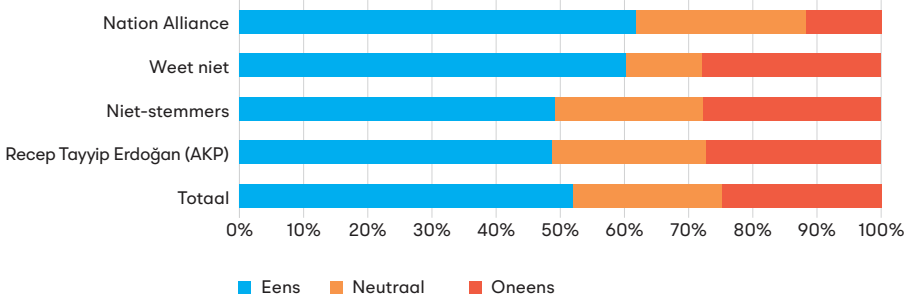
Figuur 13 Nederland zou buitenlandse financiering van moskeeën moeten verbieden

Figuur 14 Nederland zou buitenlandse financiering van weekendscholen moeten verbieden

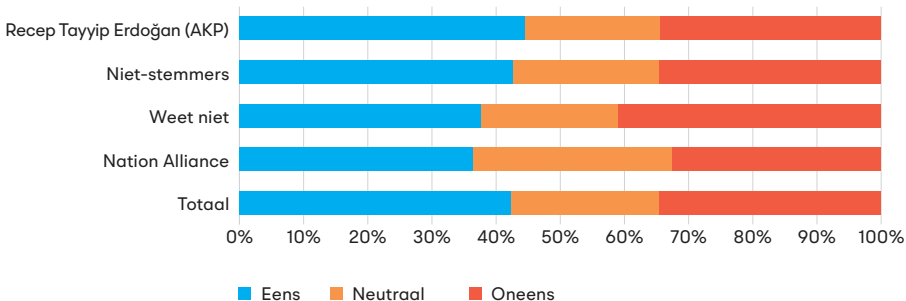

Figuur 15 Nederland zou in staat moeten zijn in te grijpen bij organisaties waar Nederlandse kinderen waarden leren die niet corresponderen met democratische waarden (zoals: vrijheid van meningsuiting, acceptatie van homosexualiteit, vrijheid van religie)

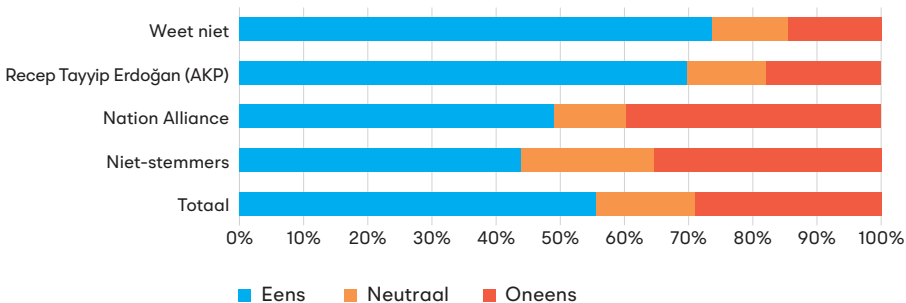

De hierboven besproken maatregelen zouden dus verdeelde reacties oproepen binnen de Turks-Nederlandse gemeenschap. Een andere, mogelijke, manier om het Turkse diasporabeleid de wind uit de zeilen te nemen is door een levensvatbaar alternatief aan te bieden door de Nederlandse overheid voor de door Turkije gefinancierde instituten in Nederland. De Nederlandse overheid zou bijvoorbeeld een imam-opleiding kunnen financieren die los staat van organisaties als Diyanet en Milli Görüş (een initiatief dat overigens eerder is genomen en o.a. vanwege gebrek aan belangstelling van studenten is stopgezet), of het Turks als keuzetaal aanbieden in het reguliere Nederlandse schoolstelsel in de hoop dat Nederlandse kinderen met een Turkse achtergrond daardoor minder behoefte hebben om les te volgen aan de weekendscholen. Beide mogelijke maatregelen krijgen geen onverdeelde steun. 42% van de respondenten vindt dat Nederland een imam-opleiding moet financieren, tegenover 35% die daar tegen is (zie figuur 16). Het aanbieden van Turks als keuzetaal in het Nederlands onderwijs krijgt iets meer steun (56% eens, 29% oneens) (zie figuur 17).

Figuur 16 Nederland zou een opleiding voor buitenlandse imams moeten financieren, onafhankelijk van organisaties uit Turkije (zoals Diyanet, Milli Görüs)

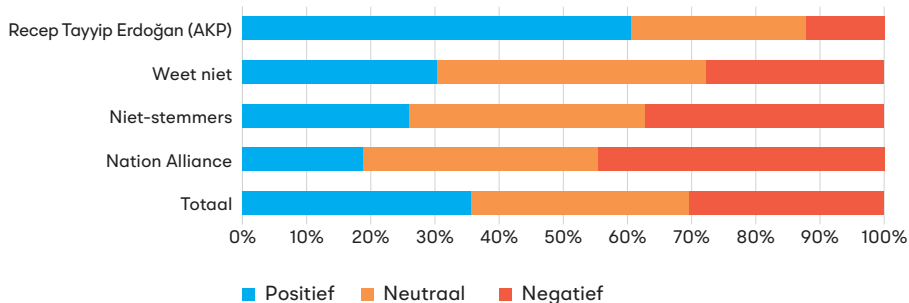
Figuur 17 Turks zou een keuzevak voor jongeren in het reguliere Nederlandse schoolsysteem moeten zijn

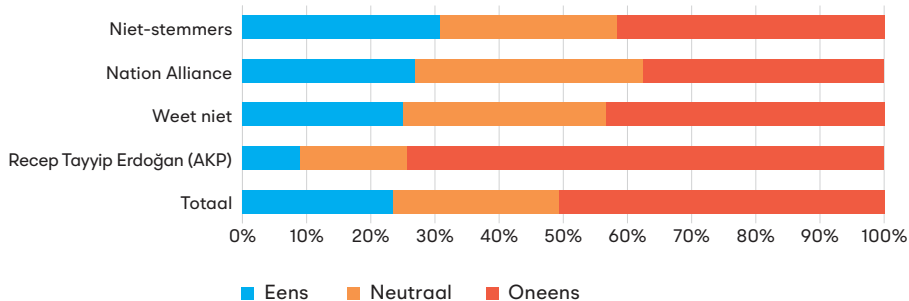
De Nederlanders van Turkse afkomst zijn verdeeld over de wenselijkheid van het Turkse diasporabeleid

De Nederlanders met een Turkse achtergrond waarden de betrokkenheid van Turkije bij hun gemeenschap op een verschillende manier. 36% is positief over de rol die Turkije speelt, terwijl 30% negatief is. De verschillen per politiek blok zijn zeer groot: de Erdoğan-stemmers zijn met 61% het meest positief, terwijl de Nation Alliance- (19% positief) en niet-stemmers (26% positief) duidelijk veel kritischer kijken naar het Turkse diasporabeleid (zie figuur 18). Een kwart van de Nederlanders van Turkse afkomst voelt zich zelfs onveilig vanwege de Turkse invloed in Nederland, en ook hier is er een duidelijke splitsing tussen de Erdoğan-stemmers (75% voelt zich wél veilig) en de andere twee blokken (Nation Alliance 38%, niet-stemmers 42% voelt zich wél veilig) (zie figuur 19).

Figuur 18 Ik ervaar de betrokkenheid van Turkije bij de Turks-Nederlandse gemeenschap als:

Figuur 19 Door de betrokkenheid van Turkije bij de Turks-Nederlandse gemeenschap voel ik mij onveilig

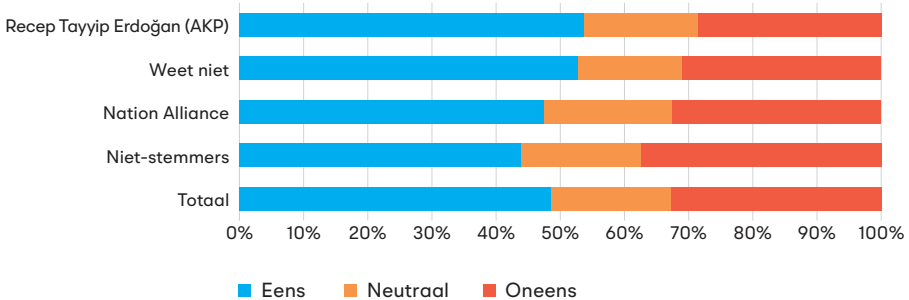
Een deel voelt zich onveilig, velen wensen meer bescherming door de Nederlandse overheid

Een aanzienlijk deel van de respondenten (43%) zou graag zien dat de Nederlandse overheid Nederlanders met een Turkse achtergrond beter beschermt tegen ongewenste inmenging en intimidatie vanuit Turkije. Er is opmerkelijk genoeg nauwelijks verdeeldheid te zien tussen de politieke blokken: ook een groot deel van de Erdoğan-stemmers pleit voor een actieve beschermende rol van de Nederlandse overheid, terwijl zij zich minder onveilig voelen dan de respondenten in de andere twee politieke blokken.

Het is niet ondenkbaar dat het onveilige gevoel dat een deel van de Nederlanders van Turkse afkomst ervaart vanwege het Turkse diasporabeleid hen noopt zich terughoudender op te stellen in het politieke debat over Turkije. Angst zou

kunnen leiden tot zelfcensuur. Dit mechanisme gaat deels op: een derde van de Nederlanders van Turkse afkomst stelt namelijk zich niet comfortabel te voelen om in het openbaar over Turkse politiek te spreken (49% voelt zich wél comfortabel genoeg). Interessant genoeg is er geen verschil tussen de drie politieke blokken. De Erdoğan-stemmers voelen zich nauwelijks méér op hun gemak dan de respondenten uit de andere twee politieke blokken (zie figuur 20). Het is overigens mogelijk dat de eersten vooral beducht zijn voor de reacties die hun politieke opvattingen in Nederland, dus niet in Turkije, kunnen oproepen.

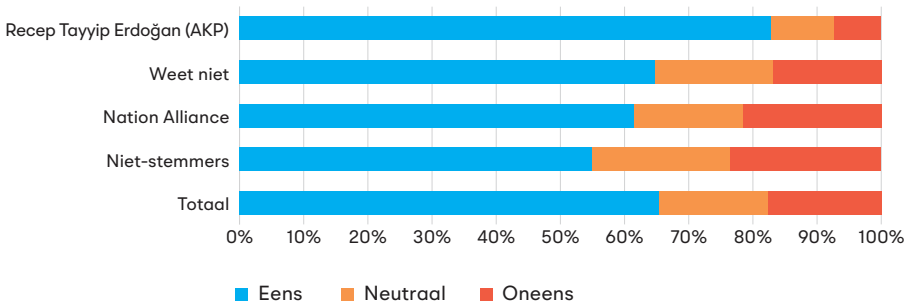
Figuur 20 Ik voel me op mijn gemak om mijn mening over de Turkse politiek in het openbaar te uiten

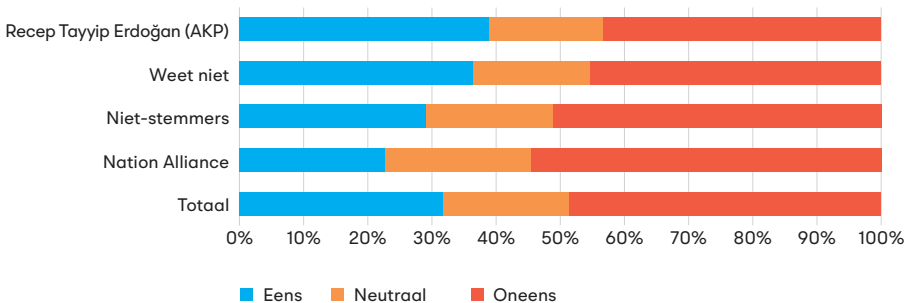
Wél de weekendscholen, kritischer over buitenlands gefinancierde moskeeën

De Nederlanders van Turkse afkomst zijn dus in het algemeen verdeeld over de betrokkenheid van Turkije bij de diasporagemeenschap. Wanneer we echter vragen naar hun opvattingen over specifieke beleidsonderdelen zien we wel meerderheidsopvattingen en duidelijke signalen. Zo is een stevige meerderheid van 65% blij dat Turkije helpt bij de organisatie van weekendscholen in Nederland (zie figuur 21). 49% van de respondenten is daarentegen van mening dat moskeeën in Nederland niet zouden moeten worden geleid door buitenlandse imams (tegenover 32% die daar geen probleem mee heeft) (zie figuur 22).

Figuur 21 Ik ben blij dat Turkije helpt met het organiseren van weekendscholen in Nederland, waar Turks-Nederlandse kinderen de Turkse taal kunnen leren

Figuur 22 Het is goed dat Turkse moskeeën in Nederland geleid worden door buitenlandse imams

Afsluitende observaties over de enquête

De Turks-Nederlands gemeenschap is verdeeld in een aantal blokken, waarbij politieke voorkeuren een belangrijke rol lijken te spelen. Die diversiteit van perspectieven blijkt ook uit hun uiteenlopende opvattingen over politiek en beleid. Stemmers op de huidige president Erdoğan denken over zowel het Nederlandse als het Turkse beleid op veel terreinen duidelijk anders dan mensen uit de andere twee politieke blokken.

Er zijn echter ook duidelijke overeenkomsten tussen de drie groepen. Zo is een groot deel van de respondenten uit alle politieke groepen kritisch ten aanzien van het antidiscriminatiebeleid van de Nederlandse overheid. Dat houdt een

zeker risico in: het is immers goed voorstelbaar dat Nederlanders met een Turkse achtergrond zich ontvankelijker zullen tonen voor het Turkse diasporabeleid wanneer zij zich gediscrimineerd voelen en de Nederlandse regering in hun ogen in gebreke blijft. De oplossing voor deze en andere mogelijke problemen moet niet per definitie gezocht worden door nauwer contact te zoeken met de Turks-Nederlandse organisaties: zij hebben immers blijkens de resultaten slechts een beperkte achterban, en vertegenwoordigen maar een klein deel van de gemeenschap. De enige organisatie die (zij het beperkt) relevant lijkt te zijn voor de Nederlanders van Turkse afkomst is Diyanet.

De Nederlanders van Turkse afkomst binnen het gehele politieke spectrum zijn in meerderheid tegen een verbod op buitenlandse financiering van weekendscholen. Tegelijkertijd zou een krappe meerderheid een versterkte status van het Turks als moderne vreemde taal in het Nederlands onderwijs verwelkomen. De door Turkije gesteunde dan wel beheerde moskeeën kunnen op meer kritiek rekenen: slechts een krappe meerderheid is tegen een verbod op buitenlandse financiering van moskeeën. Een groot deel ziet het liefst dat Nederland een imam-opleiding zonder medewerking van Turkse organisaties financiert.

Voorts spreekt een vrijwel even groot deel binnen de drie politieke blokken het verlangen uit dat de Nederlandse overheid Nederlanders van Turkse afkomst beter beschermt tegen intimidatie vanuit Turkije. Dat is een opvallend resultaat, aangezien de Erdoğan-stemmers te kennen geven zich aanzienlijk minder geïntimideerd te voelen dan de andere twee groepen.

Hoe is vervolgens de impact van het Turkse diasporabeleid te duiden op basis van deze gegevens? Het antwoord daarop is niet eenduidig, hetgeen te verklaren is vanuit de pluriformiteit van de Turks-Nederlandse gemeenschap. Met andere woorden: houdingen ten opzichte van het Turkse diasporabeleid hangen sterk samen met de politieke voorkeuren van de groepen binnen de Turks-Nederlandse gemeenschap. Dit laat onverlet dat er een aantal gedeelde hoofdlijnen zijn: men is in gelijke mate tevreden over de Nederlandse betrokkenheid bij de gemeenschap maar maakt zich zorgen over het antidiscriminatiebeleid van de Nederlandse overheid, hecht waarde aan het bestaan van Turkse weekendscholen, en grote delen binnen alle politieke blokken verlangen betere bescherming van de Nederlandse overheid tegen de invloed van Turkije op de gemeenschap.

Tot besluit

Dit onderzoek verduidelijkt een aantal belangrijke elementen van de relatie tussen de Turkse overheid, de Turkse diasporagemeenschap in Nederland en de Nederlandse overheid. Om te beginnen blijkt dat het Turkse diasporabeleid, i.e. beleid vanuit Ankara dat gericht is op directe beïnvloeding van een specifieke doelgroep – in casu Nederlanders van Turkse afkomst – van karakter is veranderd in de periode 2000-2010 (het eerste decennium van AKP-bestuur van Turkije). De nadruk in het diasporabeleid kantelde van economische en religieuze accenten naar meer politieke framing ten dienste van Turkije als trots vaderland en regionale grootmacht in het algemeen, alsook naar meer politieke mobilisatie ten gunste van de AKP in het bijzonder. De gestaag toegenomen verwevenheid tussen de AKP en het bestuur van de Turkse staat heeft ervoor gezorgd dat een reeks nieuwe instrumenten van het diasporabeleid vanaf de periode 2000-2010 zowel nationalistische (bijvoorbeeld vaderlandsliefde in stand houden) als partijpolitieke doelen is gaan nastreven (bijvoorbeeld stemmen werven). Qua thematiek en insteek liggen deze doelen gevoeliger in Nederland dan remittances en goedgekeurde vrijdagsgerechten door een gematigde organisatie als Diyanet.

Daarnaast blijkt dat de Turkse diasporagemeenschap in Nederland electoraal in een paar grote blokken verdeeld is die onderling gepolitiseerd zijn. Het grote aantal Nederlanders van Turkse afkomst dat niet gaat stemmen bij de Turkse verkiezingen valt met name op: deze groep is overwegend jong en heeft een lossere band met Turkije dan stemmers op president Erdoğan of de Nation Alliance. Het Turkse diasporabeleid resoneert derhalve slechts onder een deel van de Turkse gemeenschap in Nederland. De Turkse diasporagemeenschap heeft desalniettemin twee grove gemene delers: ten eerste het belang dat haar verschillende segmenten hechten aan het behouden van hun Turkse wortels, wat niet per se synoniem staat aan de Turkse staat en, ten tweede, het belang van religie in het dagelijks leven (voor oudere generaties geldt dit sterker dan voor jongere generaties).

Tot slot blijkt het Nederlandse beleid ten aanzien van de Turkse diaspora gemeenschap verschillend gewaardeerd te worden door segmenten van die gemeenschap en deels gestoeld te zijn op samenwerking met organisaties die niet persé representatief zijn voor de gemeenschap.

Het onderzoek laat ook een aantal belangrijke vragen onbeantwoord. Ten eerste in hoeverre de Turkse verkiezingen het diasporabeleid zullen beïnvloeden in het geval dat winst voor de Nation Alliance zou leiden tot een minder assertieve framing van Turkije als regionale mogendheid. Deze vraag zal in het vervolg op dit rapport later in 2023 ter hand genomen worden.

Een andere vraag die onbeantwoord blijft, is hoe de maatschappelijke betrokkenheid en integratie van de Turkse diasporagemeenschap in Nederland beter geborgd kan worden zonder eenvormig beleid te voeren of assimilatie te verwachten. Als er een aangrijpingspunt voor beleid uit de enquête naar voren komt, dan zijn het de sociaaleconomische verwachtingen van de groep Nederlanders van Turkse afkomst die niet gaan stemmen, en derhalve minder sterk deel uitmaken van politieke polarisatie in Turkije en in de diasporagemeenschap. Effectief beleid dient waarschijnlijk divers te zijn qua doelstellingen en instrumenten in reflectie van de gepolitiseerde blokken waaruit de diaspora bestaat, en toch in overleg met de gemeenschap vorm te krijgen. Hierbij hoort de kanttekening dat de huidige zelforganisatie niet representatief lijkt te zijn voor de gemeenschap als geheel en daarom niet adequaat is als basis voor dergelijke consultatie.

Tot slot blijft de vraag onbeantwoord in hoeverre de Nederlandse overheid moet ingrijpen om eventuele schadelijke neveneffecten van het Turkse diasporabeleid aan banden te leggen. Het is niet evident dat interventie überhaupt nodig is en nog minder dat er een pasklare oplossing bestaat. De onderzoeksresultaten laten zien dat het wel evident is dat een eenzijdige focus op meer regulerende maatregelen, zoals bijvoorbeeld het verbieden van buitenlandse financiering van weekendscholen, tot weerstand en mogelijk vervreemding zal leiden van delen van de Turkse diaspora gemeenschap. Sommigen segmenten zullen dan ontvankelijker worden voor het Turkse diasporabeleid. Betere monitoring, maatwerk qua eventuele interventies en betere bescherming in geval van intimidatie en dreiging lijken op basis van de onderzoeksgegevens meer voor de hand te liggen.